

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΝΟΜΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΟΜΕΑ Β' ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ:2017-2018

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
του ΚΟΠΑΛΙΔΗ ΙΣ. ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ
Α.Μ.:1507

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ ΣΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ

Επιβλέπων:

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΤΡΑΥΛΟΣ-ΤΖΑΝΕΤΑΤΟΣ

Αθήνα, 4-1-2018

Copyright © [ΚΟΠΑΛΙΔΗΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ, 2018]

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την εργασία εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ:

Εισαγωγή.....σελ.5

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η Ερμηνεία του Δικαίου γενικά.....σελ.7

Προερμηνευτικές βάσεις.....σελ.8

Μέθοδοι-Κριτήρια Ερμηνείας.....σελ.9

Ασάφειες, Κενά και Αντινομίες του δικαίου.....σελ.11

Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων...σελ.14

Ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του Συντάγματος..σελ.15

Η σύμφωνη με το ευρωπαϊκό δίκαιο και την ΕΣΔΑ ερμηνεία των νόμων.....σελ.16

Η δικαιοπραξία και ο νόμος...σελ.17

Ερμηνεία δικαιοπραξίας.....σελ. 18

Αναιρετικός έλεγχος στην εφαρμογή των ερμηνευτικών κριτηρίων.....σελ.19

Οι κατ' ιδίαν κανόνες ερμηνείας και η στάθμιση των συνεπειών που συνεπάγεται η υιοθέτηση των ερμηνευτικών επιλογών:

Η ερμηνεία των δικαιοπραξιών.....σελ. 21

Η ερμηνεία των κανόνων δικαίου.....σελ. 23

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η ερμηνεία του εργατικού δικαίου....σελ. 24

Η προτεραιότητα της αξίας του ανθρώπου και η προστασία της προσωπικότητάς του έναντι των υλικών συμφερόντων, ως αρχή για την ερμηνευτική διεργασία στο Εργατικό Δίκαιο.....σελ.26

Η επικράτηση των αξιακών προτεραιοτήτων της έννομης τάξης και η διάσωση του κύρους των ερμηνευόμενων κανόνων και όρων ως στόχοι της εναρμονισμένης με τις υπερκείμενες πηγές ερμηνείας.....σελ.28

Θεμελιώδεις αρχές του Εργατικού Δικαίου, τις οποίες οφείλει να σέβεται κάθε ερμηνευτική εργασία.....σελ.32

Η τελολογική ερμηνεία στο Εργατικό Δίκαιο....σελ.33

Παραδείγματα τελολογικής συστολής και τελολογικής διαστολής στο Εργατικό Δίκαιο...σελ.36

Η στάθμιση των συνεπειών ως μέθοδος ελέγχου της τελολογικής ορθότητας της επιλεγόμενης ερμηνείας....σελ.38

Η ερμηνεία των δικαιιοπραξιών στο εργατικό δίκαιο...σελ.39

Εν αμφιβολία υπέρ των εργαζομένων και των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων...σελ.40

Συλλογική αυτονομία και κρατική ρύθμιση των όρων εργασίας.....σελ.44

Ερμηνεία κανονιστικού όρου ΣΣΕ...σελ.47

Απεργία και ultima ratio....σελ.49

Αντί –Επιλόγου...σελ.50

Βιβλιογραφία...σελ.53

Αρθρογραφία.....σελ.54

Εισαγωγή

Η λέξη «ερμηνεία» ανάγεται στον Ερμή. Το όνομα «Ερμής» προέρχεται από το «Ειρέμης» που είναι σύνθετο. Παράγεται από το «είρειν» (το λέγειν, ο λόγος, εξ ου και ο Ερμής ο λόγιος) και από το «μήδομαι» (φροντίζω, μεριμνώ). Όποιος μείδεται για το είρειν είναι «Ειρέ-μης».

Ερμηνεία, λοιπόν, είναι η μέριμνα για το «λόγο». Λόγος είναι η λέξη, η αιτία, η λογική, ο σκοπός. Ερμηνεία του δικαίου είναι επομένως η μέριμνα για τον δικαιοῦ λόγο: για τη διατύπωση, για την αιτία, τη λογική, για τον σκοπό του δικαίου. Με την ερμηνεία επιτυγχάνεται ο καθορισμός του νοήματος των κανόνων και των αρχών του. Ο καθορισμός αυτός είναι το αποτέλεσμα της διανοητικής πορείας του ερμηνευτή. Τόσο η διανοητική πορεία καθ' εαυτή όσο και το αποτέλεσμά της ενδιαφέρουν κατ' εξοχήν το δίκαιο. Η μεν κυρίως την επιστήμη του δικαίου ως μεθοδολογία, δηλαδή ως θεωρία για την ερμηνεία, το δε κυρίως την εφαρμογή του.¹

Η ερμηνεία στο πεδίο του εργατικού δικαίου αποτελεί μαζί με τις θεμελιώδεις και ειδικότερες αρχές αυτού την ιδιαίτερη μέθοδο που μαζί με το ιδιαίτερο αντικείμενο μελέτης συγκροτούν την επιστημονική ταυτότητα του κλάδου. Η ερμηνεία του δικαίου κινείται, γενικά, μεταξύ της αναζήτησης του ορθού λόγου και της επιβολής του εξουσιαστικού λόγου, της ενυπάρχουσας στο δίκαιο βίας². το ζήτημα της ερμηνείας του δικαίου είναι ιδιαίτερος σύνθετο και πολύπλοκο, ακριβώς επειδή σύνθετες και πολύπλοκες είναι και οι κοινωνικές καταστάσεις, τις οποίες ρυθμίζει.

Συνεπώς, η λύση που θα προτείνει ο ερμηνευτής κάθε άλλο παρά προφανής από την αρχή είναι: απαιτείται εκ μέρους του προσεκτική εξέταση και διεξοδική επιχειρηματολογία με εκτίμηση όλων των ερμηνευτικών κριτηρίων, προκειμένου να επιλέξει την αξιολογικά πιο εύστοχη ερμηνευτική εκδοχή για την εκάστοτε κρινόμενη περίπτωση. Έτσι, αντίθετα με όσα δέχεται η παραδοσιακή μεθοδολογία, ο ερμηνευτής δεν εξετάζει μόνο το κείμενο του νόμου, αλλά οφείλει να εφαρμόσει ενιαία και συνολικά τα διάφορα ερμηνευτικά κριτήρια. Στο εργατικό δίκαιο τα εργαλεία

¹ Βλέπε περισσότερα Φίλιππος Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο 2006, ,σελ.133 επ.

² Καζάκος Α., Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011 σελ. 73 επ.

ερμηνείας διαμορφώνονται σε αρμονία με τις θεμελιώδεις αρχές του Εργατικού Δικαίου.

Αντικείμενο ερμηνείας στο εργατικό δίκαιο αποτελούν τόσο οι δικαιοπραξίες, δηλαδή η ατομική σύμβαση εργασίας, η καταγγελία της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας, η άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος με μονομερή δήλωση βουλήσεως, τα καταστατικά των συνδικαλιστικών οργανώσεων, οι συλλογικές συμφωνίες εργατικού τύπου, όσο και οι ίδιοι οι κανόνες δικαίου. Αντικείμενο ερμηνείας αποτελούν επίσης οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας, οι διαιτητικές αποφάσεις, οι συναποφάσεις εργοδότη – συμβουλίου εργαζομένων, που έχουν χαρακτηριστικά συμβάσεων και ουσιαστικού νόμου³.

Η ερμηνεία στο Εργατικό Δίκαιο χρησιμοποιεί όλα τα είδη ερμηνείας⁴ : γραμματική, συστηματική, τελολογική, ιστορική⁵. Όμως, πρέπει να επισημανθεί ο ιδιαίτερα προστατευτικός χαρακτήρας και σκοπού που λαμβάνεται υπόψη στην ερμηνεία των κανόνων του Εργατικού Δικαίου. Θεμελιώδης λειτουργία του δικαίου αυτού είναι η προστασία του αδύναμου μέρους- του εργαζομένου. Από τη στιγμή που ο εργαζόμενος διαθέτει την εργασιακή του δύναμη, που συνιστά στοιχείο της ίδιας της προσωπικότητάς του, στον εργοδότη, ο οποίος στην συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων θεσπίζει μονομερώς του όρους μιας ατομικής σύμβασης εργασίας, αυτομάτως τίθεται ζήτημα σύγκρουσης δύο βασικών αντιτιθέμενων κατά κανόνα συμφερόντων, ίσης τυπικής αλλά όχι και αξιολογικής – ουσιαστικής απαξίας: αυτού της αξίας της προσωπικότητας του ανθρώπου και της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του εργαζομένου και αυτό της οικονομικής ελευθερίας του εργοδότη.

Συνεπώς ο προστατευτικός αυτός χαρακτήρας αποτελεί ταυτόχρονα και το βασικό κριτήριο με γνώμονα το οποίο γίνεται η εν λόγω ερμηνεία. Βέβαια, δεν υπάρχει ιεραρχία στις μεθόδους ερμηνείας σε κανέναν κλάδο δικαίου και αυτές συνδυάζονται αρμονικά, όμως, σε έναν κλάδο δικαίου που οφείλει την ύπαρξη και την δημιουργία

³ Για την ερμηνεία συλλογικών συμβάσεων εργασίας και διαιτητικών αποφάσεων τόσο από τον εφαρμοστή του δικαίου όσο και από τους ίδιους τους συμβαλλομένους με νεότερη συλλογική σύμβαση εργασίας ή διαιτητική απόφαση, βλ. Καζάκο, Η Διαιτησία Συλλογικών Διαφορών Συμφερόντων κατά το ν.1876/90, 1998, 296 επ. και 317 επ.

⁴ Σταμάτης, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2009, 382 επ.

⁵ K. Larenz, Methodenlehre der Rechtswissenschaft, 6. Aufl., 1991, 312 επ.

του στην ανάγκη προστασίας του ασθενέστερου μέρους, ο προστατευτικός σκοπός δεν μπορεί παρά να επισφραγίσει και την ερμηνεία των κανόνων του⁶.

ΜΕΡΟΣ Α'

Η Ερμηνεία του Δικαίου γενικά

Ερμηνεία είναι η διακρίβωση του αληθούς νοήματος του κανόνα δικαίου. Η ερμηνεία μπορεί να είναι αφηρημένη ή συγκεκριμένη. Με την αφηρημένη ερμηνεία αναζητείται η έννοια του ερμηνευτέου κανόνα, ενώ με την συγκεκριμένη η ορθή λύση ενός πραγματικού προβλήματος. Η συγκεκριμένη ερμηνεία γίνεται με την υπαγωγή των πραγματικών περιστατικών στο «πραγματικό» του κανόνα δικαίου. Καλείται «εφαρμογή του δικαίου». Ο εφαρμοστής επιλέγει τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά, προβαίνει στο νομικό χαρακτηρισμό τους, βρίσκει τους εφαρμοστέους κανόνες δικαίου και υπάγει τα πραγματικά περιστατικά σ' αυτούς. Ο νομικός συλλογισμός του αποτυπώνεται στην κατάστρωση της μείζονος πρότασης (στην καταγραφή δηλαδή των εφαρμοστέων κανόνων), στη διαμόρφωση της ελάσσονος πρότασης (δηλαδή στην περιγραφή των κρίσιμων πραγματικών περιστατικών) και, τέλος, στη διατύπωση του συμπεράσματος, το οποίο συνίσταται στην επιβολή ή μη των εννόμων συνεπειών των κανόνων. Η πορεία του νομικού συλλογισμού δεν είναι ευθύγραμμη. Η σκέψη του ερμηνευτή κινείται «πέρα-δώθε», μεταξύ των πραγματικών περιστατικών και των κανόνων δικαίου. Μόνον έτσι μπορεί να διαγνωσθεί ποια πραγματικά περιστατικά και ποιοι κανόνες είναι κρίσιμοι. Σκοπός του δικαίου είναι η εφαρμογή του, η οποία υπηρετείται από την ερμηνεία, ούσα λογική προϋπόθεσή της⁷. Η ερμηνεία των κανόνων δικαίου εξυπηρετεί έναν ορισμένο σκοπό, δηλαδή την πρακτική εφαρμογή τους και την

⁶ Καζάκος Α. Το εργατικό Δίκαιο στην Πράξη, 1998, 41 επ.

⁷ Βλέπε περισσότερα Φίλιππος Σπυρόπουλος, Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο 2006, ,σελ.133 επ

κανονιστική ρύθμιση των βιοτικών σχέσεων. Για αυτό η ερμηνεία των κανόνων δικαίου καλείται κανονιστική.⁸

Προερμηνευτικές βάσεις

Έργο της νομικής επιστήμης δεν είναι απλά και μόνο η διακρίβωση της βούλησης της εκάστοτε πολιτικής εξουσίας, αλλά η συγκεκριμενοποίηση του αντικειμενικού νοήματος του κανόνα δικαίου, ο οποίος, μετά την παραγωγή του, εντασσόμενος στο σύστημα δικαίου, αντικειμενικοποιείται, προσλαμβάνοντας μεγαλύτερες ή μικρότερες διαστάσεις από αυτές που θέλησε ο εκάστοτε νομοθέτης να του προσδώσει.

Έργο του νομικού είναι όχι μόνον η ερμηνεία των νόμων, αλλά η «δίκαιη ερμηνεία» τους, ήτοι η εφαρμογή τους σύμφωνα με την κρατούσα, σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο, αντίληψη για τη δικαιοσύνη. Κατά ταύτα, βασικό έργο της επιστήμης του δικαίου είναι η διακρίβωση και αποκάλυψη των διαφόρων μορφών αιτιώδους συνάφειας, η οποία συνδέει τους κανόνες δικαίου και την πραγματικότητα, εντός της οποίας δημιουργούνται και εφαρμόζονται.

Η ερμηνεία του δικαίου δεν είναι βέβαια ανεξάρτητη από τη γενικότερη φιλοσοφικοκοινωνική τοποθέτηση του εκάστοτε ερμηνευτή. Τουναντίον, επηρεάζεται έντονα από αυτήν. Υπάρχουν κάποιες «προερμηνευτικές βάσεις», ήτοι γενικότερες φιλοσοφικοκοινωνικές αρχές, που επηρεάζουν σφόδρα τη σκέψη και τη στάση του ερμηνευτή απέναντι σε βασικά επιστημονικά ζητήματα ερμηνείας, στάση, που τον οδηγεί σε συγκεκριμένες ερμηνευτικές λύσεις προς μια συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Πρόκειται, δηλαδή, για διαφορετικούς τρόπους θεώρησης των πραγμάτων, για διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης της αλήθειας του εκάστοτε ερμηνευτή⁹.

Στις προερμηνευτικές βάσεις ανήκουν κυρίως:

A. Υποκειμενισμός-αντικειμενισμός

B .Μονισμός- Δυϊσμός

⁸ Βλέπε περισσότερα Απόστολος Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Τρίτη έκδοση, , σελ.55 επ.

⁹ Βλ. Ανδρέας Δημητρόπουλος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου,2011, σελ.7 επ.

Γ. Ενιαία- δυαδιστική θεωρία

Δ.Η Θεωρία της καταστατικής αρχής

Ε. Θετικός- Υπερθετικός χαρακτήρας του δικαίου

ΣΤ. Στατικότητα-μεταβλητότητα του δικαίου

Ζ. Αξιολογική- ουδέτερη έννομη τάξη

Μέθοδοι-Κριτήρια Ερμηνείας

Ερμηνεία καλείται η εξακρίβωση και αποκάλυψη του αληθούς νοήματος των κανόνων και αρχών του δικαίου. Πρωτοπόρος στη συστηματοποίηση των μεθόδων ερμηνείας υπήρξε τον 19^ο αιώνα ο Friedrich Carl von Savigny, ένας από τους θεμελιωτές της σύγχρονης νομικής επιστήμης.

Ο εφαρμοστής του δικαίου κατά την ερμηνεία των κανόνων δικαίου χρησιμοποιεί τα ακόλουθα κριτήρια-μεθόδους:

Το γράμμα: Ο ερμηνευτής ξεκινά την προσπάθειά του να ανακαλύψει το νόημα ενός κανόνα δικαίου από το νόημα των λέξεων που χρησιμοποιεί ο νομοθέτης (γραμματική ερμηνεία). Αυτό είναι λογικό αφού ο νομοθέτης εκφράζει τη ρυθμιστική βούληση της Πολιτείας με το «γράμμα», δηλαδή το σύνολο των λέξεων με το οποίο εκφράζει τη βούλησή του προς τους κοινωνούς του δικαίου, έτσι ώστε αυτοί να μπορούν να κατανοούν τους κανόνες δικαίου και να συμμορφώνονται με τα πρότυπα συμπεριφοράς που αυτοί θεσπίζουν. Κατά τη γραμματική ερμηνεία αναζητείται πρωτίστως το δυνατό νόημα της ερμηνευόμενης λέξης ή φράσης με βάση τους σημασιολογικούς και συντακτικούς κανόνες της γλώσσας. Δέον θα ήταν να χρησιμοποιούνται λέξεις και εκφράσεις με ένα μόνο ακριβές νόημα, πράγμα ανέφικτο λόγω των ατελειών της γλώσσας και της πολυσημίας ή αοριστίας των λέξεων. Εξ άλλου, σε πολλές περιπτώσεις, π.χ. στις αόριστες νομικές έννοιες, ο νομοθέτης χρησιμοποιεί γενικές διατυπώσεις, προκειμένου η ρύθμιση να χαρακτηρίζεται από ευκαμψία και προσαρμοστικότητα.

Η ιστορία: Η ιστορική ερμηνεία διερευνά τη βούληση, δηλαδή το σκοπό του νομοθέτη. Η βούληση του νομοθέτη δεν προκύπτει από το ίδιο το κείμενο του κανόνα αλλά από εξωτερικά δεδομένα, δηλαδή από την ιστορική συγκυρία, από το προγενέστερο νομοθετικό καθεστώς κλπ. Ιδιαίτερα χρήσιμα για την ανεύρεση της βούλησης του νομοθέτη είναι τα πρακτικά των νομοπαρασκευαστικών επιτροπών, η αιτιολογική έκθεση του νομοθετήματος, οι συζητήσεις στη βουλή κλπ. Το δίκαιο ως ιστορικό φαινόμενο, τόσο στο σύνολο του όσο και στις επιμέρους εκφάνσεις και διατάξεις του, είναι αδύνατο να γίνει κατανοητό χωρίς γνώση της ιστορικής διάστασής του.

Το σύστημα: Η συστηματική ερμηνεία είναι ερμηνεία των κανόνων στον αναμεταξύ τους συσχετισμό και στην αλληλεπίδρασή τους. Πρόκειται για ερμηνεία των κανόνων σε σχέση πάντοτε με άλλους κανόνες, είτε ενταγμένους στο ίδιο νομοθέτημα είτε στον ίδιο κλάδο δικαίου είτε στο συνολικό δικαϊκό σύστημα. Το νόημα του κανόνα δικαίου δηλαδή αποκαλύπτεται με έρευνα της θέσης και λειτουργίας του μέσα στο όλο σύστημα δικαίου, στο οποίο ο κανόνας ανήκει. Το ερμηνευτικό αυτό κριτήριο στηρίζεται στο ότι κάθε μεμονωμένη ρύθμιση, που περιέχεται στον ερμηνευόμενο κανόνα δικαίου, αποτελεί μέρος μιας γενικότερης ρύθμισης (συστήματος), η οποία παρουσιάζει αλληλουχία και συνοχή μεταξύ των διάφορων ρυθμίσεων(στοιχεία του συστήματος) που την απαρτίζουν. Σε περίπτωση αμφιβολιών, πρέπει να επιλεγεί η ερμηνευτική εκδοχή που επιτυγχάνει την αρμονική ένταξη του ερμηνευόμενου κανόνα στο σύστημα.

Ο σκοπός(το τέλος): Η τελολογική ερμηνεία αναζητεί το σκοπό του νόμου, τη ratio legis. Τούτο δε κατά το χρόνο της ερμηνείας. Η τελολογική ερμηνεία δεν αναζητεί το σκοπό του νομοθέτη, όπως η ιστορική. Αναζητεί τον αντικειμενικό σκοπό του νόμου, για αυτό και καλείται αντικειμενική, σε αντίθεση με την ιστορική που καλείται υποκειμενική. Ο σκοπός του νόμου εξελίσσεται στο χρόνο, δεν είναι στατικός, είναι δυναμικός. Κατά την τελολογική ερμηνεία, αναζητείται, μεταξύ των περισσότερων δυνατών νοημάτων που καλύπτονται από το γράμμα του ερμηνευόμενου κανόνα δικαίου, εκείνο που επιτυγχάνει την πληρέστερη πραγμάτωση του ρυθμιστικού σκοπού του, δηλαδή την πληρέστερη διασφάλιση της αξιολογικής στάθμισης των εκατέρωθεν συμφερόντων.

Εφαρμογή των κριτηρίων: Μια συνεπής ερμηνεία χρησιμοποιεί δημιουργικά και τα τέσσερα κριτήρια, με πρώτο αυτό του γράμματος του κανόνα δικαίου, το οποίο δεν κρίνεται ως το πλέον αποφασιστικό για την οριστική αποσαφήνιση του νοήματος του ερμηνευόμενου κανόνα δικαίου, καθώς οι λέξεις αποκτούν συγκεκριμένο νόημα βάσει των συνθηκών, με τις οποίες σχετίζονται, και των λειτουργιών, τις οποίες επιτελούν. Σε περίπτωση που τα κριτήρια οδηγούν σε διαφορετικά ερμηνευτικά αποτελέσματα, υπερισχύει η τελλολογική μέθοδος, επειδή η πραγμάτωση του σκοπού του κανόνα δικαίου είναι ο λόγος υπάρξεως του. Βέβαια, το ερμηνευτικό αυτό αποτέλεσμα δεν μπορεί κατ'αρχάς να υπερβεί το δυνατό νόημα του γράμματος του ερμηνευόμενου κανόνα δικαίου.

Ασάφειες, Κενά και Αντινομίες του δικαίου

Η ερμηνεία είναι αναγκαίο παρακολούθημα του δικαίου. Το δίκαιο, ρυθμίζοντας την ανθρώπινη συμπεριφορά στις άπειρες εκδηλώσεις της με κανόνες γενικούς και αφηρημένους, συγχρόνως όμως και πεπερασμένους σε αριθμό, είναι κατ' ανάγκη, ως ανθρώπινο δημιούργημα, ατελές. Εμφανίζει ελαττώματα: ασάφειες, κενά και αντινομίες. Έργο της ερμηνείας είναι να θεραπεύει τα ελαττώματα του δικαίου: να αποσαφηνίζει τις ασάφειες, να συμπληρώνει τα κενά, και να αίρει τις αντινομίες. Η πλήρωση των κενών του δικαίου είναι επιβεβλημένη από το αίτημα της πληρότητας της έννομης τάξης, η δε άρση των αντινομιών από το αίτημα της ενότητάς της.

-Η θεραπεία των ασαφειών γίνεται με ερμηνεία «εντός του κανόνα δικαίου»(intra legem)

-Η άρση των αντινομιών επιτυγχάνεται με ερμηνεία «εκτός του κανόνα αλλά εντός του δικαίου»(extra legem sed intra ius)

-Η πλήρωση των κενών γίνεται με ερμηνεία «πέραν από τον κανόνα δικαίου»(praeter legem).

Πρόκειται για είδη ερμηνείας του δικαίου που αντιστοιχούν στα είδη των ελαττωμάτων των κανόνων.¹⁰

Η ερμηνεία εντός του κανόνα δικαίου:

¹⁰ Βλέπε Ι.Π. Αραβαντινός, Στοιχεία μεθοδολογίας του δικαίου, Ά,1974, σελ.67 επ.

Ασάφεια υπάρχει, όταν μεταξύ του γράμματος και του νοήματος του κανόνα υπάρχουν χάσματα, κυρίως όταν ο νομοθέτης αθέλητα εκφράσθηκε στενότερα ή ευρύτερα του δέοντος.

Αν ο νομοθέτης εκφράσθηκε στενότερα του δέοντος, η αποκατάσταση του νοήματος του νόμου γίνεται με διασταλτική ερμηνεία, έτσι ώστε να συμπεριληφθεί στο κανονιστικό πεδίο του νόμου και η περίπτωση που ο νομοθέτης παρέλειψε. Αν, αντίθετα, ο νομοθέτης εκφράσθηκε ευρύτερα του δέοντος, η αποκατάσταση του νοήματος του νόμου γίνεται με συσταλτική ερμηνεία, έτσι ώστε μια ειδική κατηγορία περιπτώσεων από το σύνολο των ρυθμισμένων, και ειδικότερα αυτή για την οποία ο νομοθέτης εκφράσθηκε εσφαλμένα, να εκβληθεί από το κανονιστικό πεδίο του νόμου.

Για την αποσαφήνιση της ασάφειας του νόμου, λόγω της πλημμελούς έκφρασης του νομοθέτη, χρησιμοποιούνται όλοι οι μέθοδοι ερμηνείας: ο γραμματικός, ο ιστορικός, ο συστηματικός και ο τελλολογικός.

Η ερμηνεία εκτός του κανόνα αλλά εντός του δικαίου:

Η ερμηνεία εκτός του κανόνα αλλά εντός του δικαίου αποσκοπεί στην άρση των αντινομιών μεταξύ των κανόνων. Αντινομία υφίσταται, όταν ένας κανόνας επιτάσσει ή επιτρέπει μια συμπεριφορά, την οποία άλλος κανόνας απαγορεύει. Η ύπαρξη αντινομιών στο δίκαιο σε σημαίνει ότι αυτές είναι ανεκτές από την έννομη τάξη. Αντίθετα, η έννομη τάξη, επειδή ακριβώς είναι τάξη, χαρακτηρίζεται από το αίτημα της ενότητας(ιεραρχικής, λογικής και χρονικής), το οποίο αποσκοπεί στην αποτροπή της σύγχρονης ισχύος αντιφατικών κανόνων.

Η άρση των αντινομιών των κανόνων επιτυγχάνεται βάσει ορισμένων αρχών, οι οποίες αποκαλούνται και αξιώματα:

-ο ανώτερος νόμος κατισχύει του κατώτερου, ώστε να υπάρχει ιεραρχική ενότητα της έννομης τάξης.

-ο ειδικότερος νόμος κατισχύει του γενικότερου, ώστε να υφίσταται λογική ενότητα της έννομης τάξης.

-ο μεταγενέστερος νόμος κατισχύει του προγενέστερου, ώστε να υπάρχει χρονική ενότητα της έννομης τάξης.

Οι αρχές αυτές εφαρμόζονται με την ως άνω σειρά προτεραιότητας. Η ιεραρχική σειρά της εφαρμογής των μεθοδολογικών αρχών έχει ως συνέπεια ότι:

-ο ανώτερος κανόνας κατισχύει του κατώτερου, ακόμα κι αν ο τελευταίος είναι μεταγενέστερος ή ειδικότερος.

-ο ειδικότερος κανόνας κατισχύει του γενικότερου, έστω κι αν ο τελευταίος είναι μεταγενέστερος.

Η ερμηνεία πέραν από τον κανόνα δικαίου:

Η ερμηνεία πέραν από τον κανόνα δικαίου αποσκοπεί στην πλήρωση των κενών. Κενό υπάρχει στο δίκαιο, όταν μια περίπτωση δεν ρυθμίζεται από κανόνες δικαίου, η έννομη τάξη αξιώνει όμως τη ρύθμισή της, επειδή η περίπτωση αυτή παρουσιάζει αποψρώσα ομοιότητα με τις ρυθμισμένες περιπτώσεις:

-προϋπόθεση για την πλήρωση του κενού είναι η αρρύθμιστη περίπτωση να μην ανήκει στον «ελεύθερο δικαίου χώρο», διότι η έννομη τάξη δε θα αξίωνε τη ρύθμισή της.

-περαιτέρω προϋπόθεση για την πλήρωση του κενού είναι η αρρύθμιστη περίπτωση να παρουσιάζει όχι απλώς ομοιότητα αλλά αποχρώσα ομοιότητα προς τις ρυθμισμένες περιπτώσεις.

Τα κενά πληρούνται με αναλογία, που σημαίνει ότι η έννομη συνέπεια ενός κανόνα επέρχεται και στην περίπτωση που, χωρίς να εμπεριέχεται στο πραγματικό του, παρουσιάζει αποχρώσα ομοιότητα με τη ρυθμισμένη περίπτωση.

Τα κενά του δικαίου που πληρούνται με αναλογία είναι τα γνήσια κενά, δηλαδή τα μη ηθελημένα από τον νομοθέτη. Τα ηθελημένα κενά (τα μη γνήσια) δεν πληρούνται με αναλογία, δεδομένου ότι η βούληση του νομοθέτη ήταν να μην τα συμπεριλάβει στη ρύθμιση. Στην περίπτωση των ηθελημένων κενών συνάγεται συνήθως εξ αντιδιαστολής ότι ο νόμος θέλησε την αντίθετη ρύθμιση.

Ειδική κατηγορία κενών αποτελούν τα συγκαλυμμένα κενά τα οποία υφίστανται, όταν ο νομοθέτης περιέλαβε σε μια ρύθμιση περισσότερες περιπτώσεις από αυτές που σκόπευε να ρυθμίσει. Εάν ο νομοθέτης είχε προβλέψει την ύπαρξη αυτών των περιπτώσεων, θα είχε θεσπίσει εξαίρεση από τη συγκεκριμένη ρύθμιση.

Κενό δηλαδή υπάρχει εδώ στην έκταση που ο νομοθέτης παρέλειψε να προβλέψει εξαίρεση από την υπάρχουσα ρύθμιση. Η πλήρωση αυτών των κενών γίνεται με περιορισμό της διάταξης που δεν προβλέπει την αναγκαία εξαίρεση. Ο περιορισμός αυτός θα γίνει με κριτήριο τον σκοπό του κανόνα δικαίου. Για αυτό ονομάζεται συνήθως τελολογική συστολή¹¹.

Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων

Με τον όρο «σύμφωνη προς το Σύνταγμα ερμηνεία των νόμων» εκφράζεται ο ερμηνευτικός κανόνας, κατά τον οποίο , επί περισσοτέρων ερμηνευτικών εκδοχών, πρέπει να ακολουθείται εκείνη της οποίας το περιεχόμενο βρίσκεται σε συμφωνία ή πλησιέστερα προς το κανονιστικό περιεχόμενο των συνταγματικών κανόνων, πράγμα που είναι απόρροια της τυπικής υπεροχής των συνταγματικών κανόνων(άρθρα 87 παρ. 2 και 93 παρ.4 Σ). Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία δεν έχει χρησιμότητα, όταν εμφανίζεται μια μόνο ερμηνευτική εκδοχή, αλλά όταν οι ερμηνευτικές εκδοχές είναι περισσότερες. Αποτελεί συνεπώς κριτήριο επιλογής μεταξύ περισσοτέρων ερμηνευτικών εκδοχών.

Η σύμφωνη με το Σύνταγμα ερμηνεία αποτελεί «ερμηνευτικό φίλτρο»¹², το οποίο απομακρύνει λύσεις που δεν συμβιβάζονται με το περιεχόμενο του Συντάγματος. Η κοινή νομοθεσία αποτελεί εξειδίκευση των συνταγματικών κανόνων και αρχών. Προσφυώς, λέγεται ότι το Σύνταγμα αποτελεί μικρογραφία της έννομης τάξης.

Οι συνταγματικοί κανόνες δεν έχουν βέβαια τη μορφική εκείνη ποιότητα, την οποία συναντά κανείς σε έναν άμεσα εφαρμόσιμο κανόνα δικαίου, τη διάρθρωση δηλαδή σε ορισμένο πραγματικό και συγκεκριμένη έννομη συνέπεια. Οι συνταγματικές αρχές συγκροτούν ένα τελολογικό-αξιολογικό σύστημα, μια «αξιολογική τάξη»- κατά τη γνωστή έκφραση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας- η οποία αναμφίβολα εκπέμπει μια ακτινοβολία σε όλο το κοινό δίκαιο και συνεπώς και στο πεδίο του εργατικού δικαίου. Η μετουσίωση της ακτινοβολίας του αξιολογικού αυτού περιεχομένου των συνταγματικών κανόνων σε άμεσα εφαρμόσιμους κανόνες του ιδιωτικού δικαίου επιτυγχάνεται κατά κανόνα μέσω

¹¹ Βλέπε Απόστολος Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, , Τρίτη έκδοση,, σελ.65.

¹² Βλέπε Ανδρέας Δημητρόπουλος ,Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, β' έκδοση, 2011,σελ.,27 επ.

των γενικών ρητρών του ΑΚ(ιδίως τα άρθρα 178,200,281,288,919). Το φαινόμενο αυτό είναι γνωστό ως «έμμεση τριτενέργεια» των συνταγματικών κανόνων¹³.

Ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του Συντάγματος

Η αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας, όπως κατοχυρώνεται στο άρθρο 2 παρ.1 του ισχύοντος Συντάγματος, αποτελεί την ύψιστη και πολυτιμότερη ανώτατη δικαιοπολιτική, καταστατική και ερμηνευτική αρχή του όλου δικαιοσύνη συστήματος της Ελλάδας.

Ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας αναδύεται από την επιλογή του συντακτικού νομοθέτη να εντάξει την αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας ως βασικότερης αρχής του δικαίου στο λεγόμενο «αιώνιο Σύνταγμα» του άρθρου 110 παρ.1 Σ, το οποίο κατοχυρώνει, μεταξύ άλλων, την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας και την αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας ως ανώτατες συνταγματικές αρχές που δεν μπορούν να αναθεωρηθούν. Αυτές οι αρχές ,μαζί με άλλες, συγκροτούν το αιώνιο Σύνταγμα.

Η αναθεώρηση αυτών των αρχών με σκοπό την ελάττωση της προστασίας της ανθρώπινης αξίας απαγορεύεται, ενώ η αναθεώρηση με σκοπό την ενίσχυση αυτής επιτρέπεται.¹⁴

Βέβαια και η αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας υπόκειται στην αρχή της τυπικής ισοδυναμίας των συνταγματικών δικαιωμάτων. Η αξιολογική και κανονιστική προτεραιότητα της αρχής του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας δε σημαίνει ότι αυτή υπερτερεί a priori σε κάθε περίπτωση σύγκρουσης με κατώτερους κανόνες δικαίου. Κατ' αρχήν για την αντιμετώπιση της σύγκρουσης εφαρμόζουμε την μέθοδο της πρακτικής εναρμόνισης, σεβόμενοι ταυτόχρονα την αρχή της αναλογικότητας, έτσι ώστε το καθένα από τα αγαθά να προστατεύεται στο μέτρο του αμοιβαία δυνατού¹⁵. Εν συνεχεία, προσφεύγουμε στην ad hoc στάθμιση των συγκρουόμενων αρχών ή δικαιωμάτων , που μπορεί να μας οδηγήσει στην in concreto

¹³ Βλέπε Παναγιώτης Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών, 2000,σελ.188 επ.

¹⁴ Βλέπε Ανδρέας Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Β έκδοση, , σελ.256 επ.

¹⁵ Βλέπε Α.Καζάκος, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο. 2013, , σελ.86 επ.

υπεροχή των κατώτερων της αρχής του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας κανόνων δικαίου, εάν φυσικά υπάρχουν σοβαροί προς τούτο ειδικοί λόγοι.

Στη σχέση εργασίας, όπου η εργασιακή δύναμη που παραχωρείται στον εργοδότη είναι έκφραση της προσωπικότητας του ίδιου του ανθρώπου, η αξία του ανθρώπου έχει, γενικά, προτεραιότητα έναντι των υλικών συμφερόντων που συνδέονται με τη λειτουργία της επιχείρησης, έναντι δηλαδή των απλώς οικονομικών συμφερόντων του επιχειρηματία-εργοδότη, που θεμελιώνονται στην οικονομική ελευθερία και την ιδιοκτησία.

Η ανθρώπινη αξία συνταγματοποιείται για πρώτη φορά με το Σύνταγμα του 1975. Στα προηγούμενα Συντάγματα δεν συναντάμε παρόμοια διάταξη.

Το άρθρο 2 παρ. 1 Σ κατοχυρώνει την αντικειμενική αρχή του απαραβίαστου της ανθρώπινης αξίας (αντικειμενικό δίκαιο) από την οποία απορρέουν τα δικαιώματα ενός εκάστου των πολιτών (υποκειμενικά δίκαια).¹⁶ Στο Σύνταγμα εμπεριέχεται δηλαδή διπλή συνταγματική κατοχύρωση. Το Σύνταγμα κατοχυρώνει την προστασία της ανθρώπινης αξίας ως αντικειμενικής αρχής, και συνάμα τα υποκειμενικά δικαιώματα ανθρώπινης αξίας κάθε πολίτη. Η ανθρώπινη αξία αποτελεί τον άμεσο ή έμμεσο σκοπό κάθε κανόνα δικαίου της ελληνικής έννομης τάξης.

Η σύμφωνη με το ευρωπαϊκό δίκαιο και την ΕΣΔΑ ερμηνεία των νόμων

Στο ισχύον σύστημα δικαίου, στο οποίο εντάσσεται ο ερμηνευτέος κανόνας, ανήκει και το ευρωπαϊκό δίκαιο. Η ιδιαίτερη υφή του και η υπεροχή του έναντι των εθνικών δικαίων των κρατών-μελών επέβαλε, με τη συμβολή πρωτίστως της νομολογίας του ΔΕΕ, την υιοθέτηση μιας νέας μεθόδου ερμηνείας του εσωτερικού δικαίου, τη λεγόμενη «σύμφωνη με το ευρωπαϊκό δίκαιο» ερμηνεία του νόμου, την οποία εφαρμόζουν και τα ελληνικά δικαστήρια.

Στόχος είναι να δοθεί στον κανόνα δικαίου εκείνη από τις περισσότερες δυνατές ερμηνείες, η οποία εναρμονίζεται με τις προσταγές και τους σκοπούς του ευρωπαϊκού δικαίου.

¹⁶ Βλέπε Α. Δημητρόπουλος, Συνταγματικά Δικαιώματα, Β έκδοση, σελ.254 επ.

Στο ίδιο πλαίσιο συστηματικής ερμηνείας με βάση ένα νόμο υπέρτερης τυπικής ισχύος, στον οποίο εντάσσεται τόσο η εναρμονισμένη με το Σύνταγμα όσο και η σύμφωνη με το ευρωπαϊκό δίκαιο ερμηνεία, ανήκει και η σύμφωνη με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου(ΕΣΔΑ) ερμηνεία, η οποία εφαρμόζεται από τα δικαστήρια που ανάγουν τις διατάξεις της Σύμβασης αυτής σε αυτοτελές ερμηνευτικό κριτήριο των διατάξεων της κοινής νομοθεσίας. Στη νομολογία παρατηρείται ιδίως μια τάση συχνής αναγωγής στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ που καθιερώνει το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη¹⁷.

Η δικαιοπραξία και ο νόμος

Αιτούμενο από τον εφαρμοστή του δικαίου είναι η με λογικό τρόπο αποκάλυψη του δεσμευτικού νοήματος των εκάστοτε εφαρμοστέων κανόνων δικαίου. Οι τελευταίοι ως υποχρεωτικοί στοχεύουν στη με ετερόνομο τρόπο ρύθμιση των νομικά σημαντικών βιοτικών σχέσεων¹⁸. Πρώτιστο καθήκον του νομικού είναι η ερμηνεία του δικαίου ως διεργασία διερευνήσεως του νοήματος της νοματοφόρας πράξης του νομοθέτη ώστε να καταστεί δυνατή η εφαρμογή του.

Ωστόσο, οι βιοτικές σχέσεις των ατόμων ρυθμίζονται όχι μόνο ετερόνομα από κανόνες δικαίου, αλλά και αυτόνομα με κανόνες που τίθενται σε ισχύ από τους ίδιους τους κοινωνούς του δικαίου. Πρόκειται για τη δικαιοπραξία που συνίσταται καταρχήν σε δήλωση βουλήσεως και αναγνωρίζεται από το νόμο ως λόγος για την επέλευση της έννομης συνέπειας στην οποία αποσκοπούν οι συναλλασσόμενοι με τη δήλωση βουλήσεως. Η ερμηνεία είναι και σε αυτή τη περίπτωση απαραίτητη, καθώς και για τη δικαιοπρακτική «ρύθμιση» των βιοτικών σχέσεων χρησιμοποιούνται λέξεις και γλωσσικές εκφράσεις.

Η ερμηνεία τόσο των δικαιοπραξιών όσο και των κανόνων δικαίου εμπεριέχει την απόπειρα ανεύρεσης της ανθρώπινης βούλησης, των δικαιοπρακτούντων στη

¹⁷ Βλέπε Απόστολος Γεωργιάδης, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Τρίτη έκδοση,, σελ.74 επ.

¹⁸ Βλ. Δωρής, Εισαγωγή στο αστικό δίκαιο,1991,σελ.16

πρώτη περίπτωση και του νομοθέτη στη δεύτερη. Αυτή είναι η βασική τους ομοιότητα. Αυτό, όμως, δε σημαίνει ότι πρέπει να εφαρμόζουμε τα ίδια ερμηνευτικά κριτήρια τόσο στις δικαιοπραξίες όσο και στους νόμους, καθώς μεταξύ τους υφίσταται μια θεμελιώδης διαφορά: οι νόμοι θεσπίζονται από τη Βουλή(ασχέτως εάν υπάρχουν και κανόνες δικαίου με άλλη πηγή προέλευσης), ενώ οι δικαιοπραξίες γεννιούνται από τα φυσικά και νομικά πρόσωπα της συναλλακτικής ζωής. Η Βουλή έχει το νομοθετικό μονοπώλιο βάσει του Συντάγματος, ενώ οι δικαιοπρακτούντες απολαύουν του δικαιώματος της αυτονομίας της ιδιωτικής βούλησης(ΑΚ 361,αρ. 5 παρ.1 Σ). Η πρώτη επιτάσσει στους κοινωνούς συμπεριφορές, δικαιώματα και υποχρεώσεις, ανεξαρτήτως αν αυτοί τα θέλουν, ενώ ενόψει της ιδιωτικής βούλησης και της ελευθερίας των συμβάσεων οι κοινωνοί έχουν ισότιμες δηλώσεις βουλήσεως(τουλάχιστον θεωρητικά, βλέπε ανισότητα εργοδότη εργαζομένων).

Η ερμηνεία της δικαιοπραξίας

Στον Αστικό Κώδικα θεσπίζονται γενικοί ερμηνευτικοί κανόνες στις ΑΚ 173 και 200.

Το άρθρο 173 ΑΚ ορίζει ότι «κατά την ερμηνεία της δήλωσης βουλήσεως αναζητείται η αληθής βούληση χωρίς προσήλωση στις λέξεις». Καθιερώνεται λοιπόν με τη διάταξη αυτή ότι πρωταρχική σημασία έχει η βούληση του δηλούντος του οποίου η προστασία σκοπείται, πράγμα συνεπές με την αρχή της αυτονομίας της ιδιωτικής βούλησης. Η αναζήτηση της αληθούς βουλήσεως δεν σημαίνει βέβαια αναζήτηση και της εσωτερικής-ενδόμυχης βούλησης του δικαιοπρακτούντος, η οποία δεν έχει εξωτερικευθεί. Αυτός που δήλωσε ως βουλησή του κάτι το οποίο ενδόμυχα δεν ήθελε δεν μπορεί να επικαλεστεί αυτή τη βουλησή του ούτε ως στοιχείο της ερμηνείας της δικαιοπρακτικής δηλώσεώς του. Η αληθής αλλά μη εξωτερικευθείσα βούληση δεν αντιτάσσεται σε αυτόν που συναλλάχθηκε αγνοώντας την. Άρα, κρίσιμο είναι το νόημα της βουλήσεως που δηλώθηκε.

Η αποκάλυψη του νοήματος αυτού θα γίνει με λήψη υπόψη και της συμπεριφοράς του δηλούντος που συμπληρώνει τη ρητή δήλωσή του και των ιδιαίτερων συνθηκών υπό τις οποίες έγινε η δήλωση και σε τελική ανάλυση με βάση τον σκοπό των μερών όπως αυτός προκύπτει από το σύνολο της συμφωνίας κι όχι από μεμονωμένες λέξεις. Ο καταλληλότερος τρόπος ερμηνείας είναι να λαμβάνεται υπόψη

η σύμβαση ως σύνολο, να δίδεται στις λέξεις και φράσεις η έννοια που προκύπτει από το γενικό τους περιεχόμενο.

Ο δεύτερος γενικός ερμηνευτικός κανόνας είναι διατυπωμένος στην ΑΚ 200. Σύμφωνα με αυτή τη διάταξη, «οι συμβάσεις ερμηνεύονται όπως απαιτεί η καλή πίστη, αφού ληφθούν υπόψη και τα συναλλακτικά ήθη». Επομένως, γνώμονας για τον καθορισμό του νοήματος της δηλώσεως βουλήσεως είναι η ικανοποίηση του αιτήματος της ασφάλειας των συναλλαγών¹⁹.

Η ΑΚ 200 (όπως και η ΑΚ 288) αναφέρεται στη συναλλακτική καλή πίστη ως γενική ρήτρα²⁰ και ειδικότερα ως ερμηνευτικό για τη δικαιοπραξία κριτήριο. Πρόκειται για την ευθύτητα και εντιμότητα που απαιτούνται στις συναλλαγές. Καθένας οφείλει να περιορίζεται στην επιδίωξη των ατομικών συμφερόντων του για χάρη των εννόμων αγαθών και των άλλων ατόμων και να μη συμπεριφέρεται με δόλο ή πανουργία. Συνεπώς, θα ληφθούν υπόψη για την εξειδίκευση της γενικής ρήτρας της καλής πίστης περιστατικά που κατά τον χρόνο της δήλωσης είναι γνωστά ή μπορούν να γίνουν αντιληπτά από καθένα από τα μέρη και εφόσον ασκούν επιρροή στο περιεχόμενο και τη σημασία της δικαιοπραξίας. Ο δικαστής δηλαδή θα εκφέρει για τη συγκεκριμενοποίηση της γενικής ρήτρας μια αξιολογική κρίση για το ποιο νόημα ανταποκρίνεται στην ειλικρίνεια και εντιμότητα των συναλλαγών βασιζόμενος όχι στη προσωπικό του μαίσθημα δικαίου αλλά σε αντικειμενικά κριτήρια, όπως οι διαπραγματεύσεις, οι τυχόν προηγούμενα συναφθείσες μεταξύ των μερών συμβάσεις, ο σκοπός που επιδιώκουν με τη σύμβαση κ.λ.π.

Τα ως άνω ερμηνευτικά κριτήρια δεν εμφανίζουν σχέση επικάλυψης ή επικράτησης του ενός προς το άλλο, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλοσυνδυάζονται εφαρμοζόμενα ταυτόχρονα στην ερμηνεία των δηλώσεων βούλησης που οδηγούν στην κατάρτιση της σύμβασης.

Αναιρετικός έλεγχος στην εφαρμογή των ερμηνευτικών κριτηρίων

¹⁹ Βλέπε Παπαντωνίου «Η καλή πίστη στο Αστικό Δίκαιο» Αθήνα 1957, σελ. 128-131.

²⁰ Βλέπε Σταθόπουλος, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο Α/1,1993, σελ.73.

Ρητώς προβλέπεται στο άρθρο 559 αριθμ. 1 ότι στους κανόνες ουσιαστικού δικαίου περιλαμβάνονται και οι ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιοπραξιών, δηλαδή οι γενικοί των άρθρων 173 και 200 ΑΚ, αλλά και οι ειδικοί όπως 53,142,480 και 611 ΑΚ.

Αφότου έγινε κατανοητό, ότι οι ερμηνευτικοί κανόνες των δικαιοπραξιών είναι αληθείς κανόνες δικαίου, το πρόβλημα του αναιρετικού ελέγχου της ερμηνείας των δικαιοπραξιών τέθηκε στην ορθή βάση, ότι, εφόσον οι ερμηνευτικοί κανόνες έχουν ως σκοπό την ανεύρεση του νομικώς κρίσιμου νοήματος της δικαιοπρακτικής βούλησης, είναι προφανές, ότι η πορεία του δικαστή προς ανεύρεση του νοήματος αυτού προσδιορίζεται από τους κανόνες αυτούς, οι οποίοι παραβιάζονται είτε ευθέως είτε εκ πλαγίου.

Σύμφωνα με πάγια νομολογία του Αρείου Πάγου, η εφαρμογή των ερμηνευτικών αυτών κανόνων των δικαιοπραξιών προϋποθέτει την ανέλεγκτη περιπραγμάτων κρίση του δικαστηρίου της ουσίας, ότι η συγκεκριμένη δικαιοπραξία παρουσιάζει κενό ή ασάφεια στις δηλώσεις βούλησης των δικαιοπρακτούντων και εντεύθεν την ανάγκη συμπλήρωσης ή ερμηνείας. Παραβιάζονται δε οι διατάξεις των άρθρων 173 και 200 ΑΚ στην περίπτωση που το δικαστήριο της ουσίας, παρά τη διαπίστωση, έστω και έμμεση, κενού ή αμφιβολίας για την έννοια της δικαιοπραξίας είτε παραλείπει να προσφύγει σε αυτές για να διαπιστώσει την αληθινή βούληση των δικαιοπρακτησάντων, ή δεν παραθέτει στην απόφαση του τα πραγματικά στοιχεία, από τα οποία προκύπτει η εφαρμογή των διατάξεων αυτών, είτε προβαίνει σε κακή εφαρμογή τους. Έμμεση διαπίστωση κενού στη σύμβαση ή αμφιβολία σχετικά με τη δήλωση βούλησης προκύπτει όταν, παρά τη ρητή διαβεβαίωση περί της ανυπαρξίας τους, το δικαστήριο προβαίνει σε ερμηνεία της σύμβασης, από την οποία αποκαλύπτεται ότι το δικαστήριο αντιμετώπισε κενό ή αμφιβολία σχετικά με την έννοια της δήλωσης βούλησης των συμβαλλομένων, συνεπεία των οποίων δημιουργήθηκε η ανάγκη προσφυγής σε ερμηνεία της δήλωσης βούλησης. Η έμμεση αυτή διαπίστωση κενού ή αμφιβολίας μπορεί να προκύπτει και από το γεγονός, ότι το δικαστήριο για την αληθινή έννοια της σύμβασης έλαβε υπόψη και άλλα αποδεικτικά στοιχεία που βρίσκονται έξω από το κείμενο της σύμβασης.

**Οι κατ' ιδίαν κανόνες ερμηνείας και η στάθμιση των συνεπειών που συνεπάγεται
η υιοθέτηση των ερμηνευτικών επιλογών**

Όπως έχει αναφερθεί επανειλημμένα, παρόλο που δεν υπάρχει ιεραρχία στις προτεινόμενες μεθόδους ερμηνείας, αφετηρία της ερμηνευτικής εργασίας αποτελεί η γραμματική ερμηνεία, ενώ το πεδίο της εντατικής ερμηνευτικής εργασίας στο Εργατικό Δίκαιο ορίζεται από την τελολογική ερμηνεία, κυρίως. Στην παρούσα εργασία παρουσιάζονται, ως διακριτές φυσικά, η ερμηνεία των δικαιοπραξιών αρχικά και στη συνέχεια η ερμηνεία των κανόνων δικαίου.

i) Η ερμηνεία των δικαιοπραξιών

Όπως συμβαίνει και με την ερμηνεία των κανόνων δικαίου, πρωταρχική μέριμνα κατά την ερμηνεία των δικαιοπραξιών είναι η επίτευξη αυτής, μέσω της αρμονίας με όλες τις υπερκείμενες πηγές. Η επικράτηση των αξιακών προτεραιοτήτων της έννομης τάξης, όπως αυτές προαναφέρθηκαν παραπάνω, και η διάσωση του κύρους των ερμηνευόμενων κανόνων και όρων, είναι απαραίτατοι και κοινοί στόχοι κάθε ερμηνευτικής εργασίας.

Στις δηλώσεις βουλήσεως που απαρτίζουν μια δικαιοπραξία, το στοιχείο του σκοπού, δηλαδή της αιτίας τους, είναι κρίσιμο μέγεθος για την ερμηνεία που πρόκειται να ακολουθήσει. Αναζητείται ο σκοπός, το τέλος, που ενυπάρχει σε κάθε δικαιοπρακτική βούληση, όχι μόνο στις συμβάσεις εργασίας και τις μονομερείς δηλώσεις βουλήσεως με τις οποίες ασκείται για παράδειγμα το διευθυντικό δικαίωμα ή το δικαίωμα καταγγελίας του εργοδότη, αλλά και στους όρους του καταστατικού των συνδικαλιστικών οργανώσεων, στους ενοχικούς και κανονιστικούς όρους των

συλλογικών συμβάσεων εργασίας και της συναπόφασης συμβουλίου εργαζομένων και εργοδότη κατά το μέρος που αφορά στα δικαιοπρακτικά τους στοιχεία²¹.

Για το σκοπό αυτό ως εργαλεία χρησιμοποιούνται οι ερμηνευτικοί κανόνες των άρθρων 173 και 200 ΑΚ.

Σε απόφαση της ΟΛΑΠ 1076/2008 αναφέρεται ότι «οι ερμηνευτικοί κανόνες των άρθρων 173 και 200 ΑΚ εφαρμόζονται σε κάθε περίπτωση που το δικαστήριο διαπιστώνει ότι υφίσταται κενό στη σύμβαση, ή ότι γεννάται αμφιβολία για την έννοια των δηλώσεων βούλησης».

Κρίθηκε, εν προκειμένω, ότι παραβιάζονται οι παραπάνω κανόνες όταν το δικαστήριο, παρά τη διαπίστωση, έστω και έμμεσα, κάποιου κενού ή αμφιβολίας, σχετικά με την έννοια της δηλώσεως βουλήσεως, παραλείπει να προσφύγει σε αυτούς, για τη διαπίστωση της «αληθινής» έννοιας των δηλώσεων, δηλαδή της αληθινής δικαιοπρακτικής βούλησης, ή, παραλείπει να παραθέσει στην απόφασή του τα πραγματικά στοιχεία από τα οποία προκύπτει η εφαρμογή τους, ή προβαίνει σε κακή εφαρμογή τους²².

Με βάση την ίδια προστατευτική αρχή, οι ασαφείς ή διφορούμενοι όροι των ατομικών συμβάσεων εργασίας ερμηνεύονται εις βάρος εκείνου που τους έθεσε, δηλαδή, κατά την πλειοψηφία των περιπτώσεων, σε βάρος του εργοδότη. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση που ο εργοδότης χρησιμοποιεί αλλοδαπούς εργαζομένους και δεν έχει φροντίσει να κατανοήσουν οι εργαζόμενοί του το αληθινό και πραγματικό περιεχόμενο της σύμβασης, γλωσσικά και νοηματικά. Κατά κανόνα, στις ατομικές συμβάσεις εργασίας το περιεχόμενο των εν λόγω συμβάσεων διατυπώνεται και ορίζεται μονομερώς από τον εργοδότη και αντιπροσωπεύει κατά κύριο λόγο στη συντριπτική του έκταση την ίδια τη βούλησή του. Συνεπώς, οφείλει ο συμβαλλόμενος αυτός να διασφαλίσει τη σαφή διατύπωση των όρων της σύμβασης, που αποτελεί στην πραγματικότητα την ίδια την έκφραση της βούλησής του. Αυτό συμπυκνώνεται στον κανόνα «*in dubio contra stipulatorem*», νομικό θεμέλιο του οποίου αποτελεί το άρθρο 200 σε συνδυασμό με το άρθρο 288 ΑΚ.

²¹ Βλ. ΟΛΑΠ 32/1988, ΕΕργΔ 1989, 264

²² Βλ. ΟΛΑΠ 1076/2008

Είναι εύλογο, από τη στιγμή που ο ένας εκ των συμβαλλομένων δημιουργεί με τη δική του συμπεριφορά οποιουσδήποτε κινδύνους, να φέρει ο ίδιος την ευθύνη, σύμφωνα με τα όσα επιτάσσει η καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη²³.

ii) Η ερμηνεία των κανόνων δικαίου

Στο πεδίο αυτό, ανήκει όχι μόνο ο νόμος με την ευρεία του όρου έννοια αλλά και οι όροι των αυτόνομων κανονιστικών πηγών, όπως οι κανονιστικοί όροι των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, οι διαιτητικές αποφάσεις και οι συναποφάσεις συμβουλίου εργαζομένων-εργοδότη.

Κρίσιμο στοιχείο για την ερμηνευτική επιλογή είναι η απόφαση, τι αποτελεί τον κανόνα και τι την εξαίρεση στο εργατικό δίκαιο, ώστε να επιλεγεί η στενή ερμηνεία των εξαιρέσεων. Αν με λίγα λόγια μια ρύθμιση είναι εξαιρετική, τότε επιβάλλεται η στενή ερμηνεία της. Το ζητούμενο είναι να εντοπιστεί η εξαίρεση.

Για παράδειγμα, πάσης φύσεως περιορισμοί σε εργοδοτικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα καταγγελίας μιας σύμβασης εξαρτημένης εργασίας δεν εισάγουν εξαίρεση, συνεπώς δεν είναι στενά ερμηνευτέοι. Τέτοιοι περιορισμοί δεν θα μπορούσαν σε ένα κοινωνικό κράτος να αποτελούν εξαιρετικές ρυθμίσεις, αλλά μόνο την κανονική κατάσταση προστασίας των εργαζομένων. Πρωταρχικός στόχος αποτελεί η προστασία του αδύνατου μέρους που παραχωρεί την εργασιακή του δύναμη στην εργοδοτική πλευρά. Οι περιορισμοί της ελευθερίας των συμβάσεων, πριν την επέμβαση του εργατικού νομοθέτη ήταν όργανο επιβολής της θέλησης του εργοδότη στον εργαζόμενο.

Σύστοιχοι με τους περιορισμούς στην ελευθερία των συμβάσεων είναι, όπως αναφέρθηκε, οι περιορισμοί του δικαιώματος του εργοδότη για καταγγελία της σύμβασης εργασίας. Σωρεία νόμων που αφορούν στο γενικό αλλά και το ειδικό δίκαιο

²³ Βλ ενδεικτικά ΕφΑθ 6166/1991, ΕΕργΔ 1993, 73

της καταγγελίας²⁴ καταδεικνύουν ότι η ποιότητα, η ένταση και το πλήθος των περιορισμών δεν επιτρέπει την εξαγωγή του συμπεράσματος ότι ισχύει η ελευθερία της καταγγελίας ως αρχή. Αντιθέτως, αν επιθυμούσε κανείς να «εξάγει» μέσα από την προσεχτική μελέτη όλων των σχετικών νομοθετημάτων μια αρχή, θα ήταν η αρχή του περιορισμού του δικαιώματος της καταγγελίας του εργοδότη. Συνεπώς, από τη στιγμή που δεν υφίσταται η ελευθερία της καταγγελίας ως αρχή, δεν δύναται να γίνει οποιαδήποτε ερμηνεία με βάση μια τέτοια αρχή στην επίλυση οποιουδήποτε δικαιοϋικού προβλήματος. Εξάλλου, είναι πρόδηλο ότι με τον προστατευτικό σκοπό του εργατοδικαϊκού κανόνα δικαίου συνάδει μονάχα ο περιορισμός του δικαιώματος καταγγελίας ως αρχή.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Η ερμηνεία του εργατικού δικαίου

Αντικείμενο ερμηνείας στο εργατικό δίκαιο είναι τόσο οι συμβατικοί τύποι (ατομική σύμβαση εργασίας, καταγγελία της σύμβασης, άσκηση του διευθυντικού δικαιώματος με μονομερή δήλωση βουλήσεως, καταστατικά συνδικαλιστικών οργανώσεων, συλλογικές συμφωνίες ενοχικού τύπου) όσο και οι κανόνες δικαίου. Συλλογικές συμβάσεις εργασίας και διαιτητικές αποφάσεις, που έχουν χαρακτηριστικά συμβάσεων και ουσιαστικού νόμου, αποτελούν επίσης αντικείμενο ερμηνείας.

Η ερμηνεία στο εργατικό δίκαιο χρησιμοποιεί όλα τα είδη ερμηνείας: γραμματική, συστηματική, ιστορική και τελλολογική. Όμως το πεδίο των κανόνων στο εργατικό δίκαιο συγκροτεί ένα προνομιακό πεδίο ανάπτυξης της τελλολογικής ερμηνείας λόγω του προστατευτικού σκοπού που χαρακτηρίζει όλο το εργατικό δίκαιο. Η ερμηνεία στο εργατικό δίκαιο, ήτοι η διερεύνηση του νοήματος του εκάστοτε εφαρμοστέου κανόνα δικαίου, έχει σταθερό προσανατολισμό στο σκοπό της ρύθμισης. Κύριος στόχος στο εργατικό δίκαιο είναι η προστασία του ασθενέστερου μέρους, δηλαδή του εργαζομένου. Από αυτό συνάγεται ότι ο προστατευτικός σκοπός αποτελεί ταυτόχρονα και βασικό εργαλείο ερμηνείας των κανόνων του.

²⁴ Βλ. ν. 2112/20, β.δ. 16.7.1920, ν.3198/55, άρθρο 281 ΑΚ, άρθρο 11 ν. 2643/98, άρθρα 14 και 15 ν. 1264/82, ν. 1387/83

Ιεραρχική σχέση μεταξύ των διάφορων κριτηρίων ερμηνείας δεν υπάρχει, αλλά στο εργατικό δίκαιο που οφείλει την ύπαρξη του στην ανάγκη προστασίας του αδύνατου μέρους, ο προστατευτικός σκοπός δεν μπορεί παρά να σφραγίζει και την ερμηνεία των κανόνων του.

Η τελολογική συστολή και διαστολή, καθώς και η τελολογικά υπαγορευόμενη στενή ερμηνεία κανόνων, με τους οποίους εισάγονται εξαιρέσεις από το πεδίο εφαρμογής προστατευτικών κανόνων του Εργατικού δικαίου, συναντώνται συχνά κατά την εφαρμογή του εν λόγω κλάδου δικαίου.

Ζητούμενο βέβαια, όπως εύλογα μπορεί να καταλάβουμε όλοι, είναι το τι αποτελεί εξαίρεση και τι κανόνα, διότι μόνον οι εξαιρέσεις είναι στενά ερμηνευτέες. Κατά συνέπεια, οι ρυθμίσεις με βάση τις οποίες επιβάλλονται περιορισμοί σε εργοδοτικά δικαιώματα, όπως το δικαίωμα καταγγελίας της σύμβασης εργασίας, δεν είναι στενά ερμηνευτέες, καθώς δεν συνιστούν εξαιρέσεις, αλλά κανονική κατάσταση προστασίας συνάδουσα με την αρχή προστασίας του εργαζομένου, η οποία αποτελεί τον οργανωτικό άξονα για την πραγματοποίηση της επανορθωτικής αποστολής του Εργατικού Δικαίου λόγω της ανισοκατανομής κοινωνικοοικονομικής δύναμης των συμβαλλομένων στην σύμβαση εξαρτημένης εργασίας.

Ο λόγος ύπαρξης του Εργατικού δικαίου είναι η αρχή της προστασίας των εργαζομένων, η οποία αποτελεί το θεμέλιο λίθο κάθε απόπειρας εξακρίβωσης του αληθούς νοήματος των κανόνων δικαίου εργατικής προέλευσης. Η προστατευτική αρχή βρίσκει συνταγματικά ερείσματα στις διατάξεις των άρθρων 4 παρ.1,22 παρ. 2 και 23 Σ. Ειδικότερες εκφάνσεις αυτής της αρχής είναι η αρχή της εύνοιας(αρ. 7 παρ.3 ν.1876/1990) και ο ερμηνευτικός κανόνας βάσει του οποίου οι εργατικοί νόμοι ερμηνεύονται, σε περίπτωση αμφιβολίας, υπέρ των εργαζομένων²⁵.Στους εργατικούς νόμους συγκαταλέγονται και οι ΣΣΕ και οι ΔΑ, που έχουν corpus σύμβασης, αλλά animus νόμου.

²⁵ Βλέπε Καζάκος Α., Η Διαιτησία Συλλογικών Διαφορών Συμφερόντων κατά το ν.1876/90, 1998

Η προτεραιότητα της αξίας του ανθρώπου και η προστασία της προσωπικότητάς του έναντι των υλικών συμφερόντων, ως αργή για την ερμηνευτική διεργασία στο Εργατικό Δίκαιο

Μετά τα όσα αναφέρθηκαν στην παρούσα εργασία, σχετικά με τον ανθρωποκεντρικό χαρακτήρα του Συντάγματος, κρίνεται σκόπιμο να γίνει μία εκτενής αναφορά στη σημασία των ερμηνευτικών προτεραιοτήτων για το Εργατικό Δίκαιο. Πριν από αυτό, όμως, κρίνεται σκόπιμο να γίνει μία επισήμανση σχετικά με ένα άκρως σημαντικό κομμάτι της ερμηνείας του δικαίου, γενικότερα.

Κάθε πράξη που επιδιώκει και επιφέρει άμεσα ή έμμεσα οποιοδήποτε φυσικό αποτέλεσμα με κοινωνικό νόημα -έννομο αποτέλεσμα- είναι νοητή μόνο μέσα από την αναζήτηση και την κατανόηση του σκοπού, δηλαδή του «τέλους» και του μέσου που την διέπει. Ο σκοπός προϋποθέτει το μέσο με το οποίο θα μπορέσει να πραγματοποιηθεί, ενώ αντίστοιχα το μέσο χρειάζεται έναν σκοπό που θα του δίνει νόημα. Ήταν τότε που ο Sigwart είχε πει πως «ο θέλων το σκοπό θέλει και τα μέσα». Μέσο και σκοπός είναι έννοιες οι οποίες βρίσκονται σε σχέση αιτιακή, ακριβώς δηλαδή όπως και η αιτία με το αποτέλεσμα που η ίδια παράγει. Η εξάρτηση του μέσου από τον σκοπό είναι προφανής αλλά και αναγκαία. Το μέσον υπηρετεί το σκοπό, ο σκοπός είναι το προαπαιτούμενο για να υπάρξει λόγος «ίδρυσης» του μέσου.

Συνεπώς, η αλληλένδετη αυτή σχέση μέσου και σκοπού είναι σχέση αξιών όπου η μία αξία είναι κριτήριο της άλλης. Η ανωτέρω σχέση συνιστά την λεγόμενη τελλολογική σχέση. Η σχέση αξιών, ωστόσο, είναι αυτή για την οποία γίνεται λόγος αμέσως παρακάτω. Η αξία και η απαξία του κάθε μέσου, συνίσταται στο κατά πόσον δύναται να πραγματοποιήσει τον εκάστοτε επιδιωκόμενο σκοπό. Έτσι ακριβώς, ο κάθε κανόνας δικαίου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μέσο για την πραγμάτωση συγκεκριμένων σκοπών. Κάθε κανόνας δικαίου, από όποια πηγή και αν προέρχεται,

αποτελεί τον τρόπο, το μέσο, να υλοποιηθεί ένας σκοπός. Για αυτό και αυτός ο κανόνας πρέπει να είναι σύμφωνος με τον επιδιωκόμενο σκοπό, στην ιδέα του δικαίου και να ερμηνεύεται στο τέλος σύμφωνα με αυτόν.

Με τη σύμβαση εργασίας η εργασιακή δύναμη και άρα η ίδια η προσωπικότητα του εργαζομένου εκτίθενται σε κίνδυνο από τη στιγμή που, εκ των πραγμάτων, υπάγονται στη σφαίρα εξουσίας του εργοδότη. Το εργατικό δίκαιο αποσκοπεί στο να κατακτήσει τη θέση του δικαίου προστασίας της προσωπικότητας και της αξιοπρέπειας του εργαζομένου, ως ασθενέστερου μέρους. Η αρχή που το διέπει, η οποία αποτελεί τον ιδρυτικό όρο του δικαίου αυτού, βρίσκει έρεισμα στο ίδιο το Σύνταγμα, σε διατάξεις που κατοχυρώνουν το κράτος δικαίου και το κοινωνικό κράτος και την αρχή της ουσιαστικής ισότητας.

Το εργατικό δίκαιο κεντρική ιδέα έχει την ανάγκη προστασίας του αδυνάτου. Η γενική παραδοχή, λοιπόν, για την ανάγκη προστασίας του εργαζομένου έναντι του εργοδότη εμπεριέχει μία πρωταρχική επιλογή. Στην εργασιακή σχέση η εργασιακή δύναμη που παραχωρείται στο ένα μέρος αποτελεί την ίδια την έκφραση της προσωπικότητας του μέρους που παραχωρεί τη δύναμη αυτή.

Μία τέτοια αξιολογική προτεραιότητα της αξίας και της προσωπικότητας του ανθρώπου καθιστά ανεπίτρεπτη, για παράδειγμα, την τοποθέτηση εσωτερικών κυκλωμάτων παρακολούθησης των εργαζομένων κατά την ώρα εργασίας τους ή τη διενέργεια από πλευράς του εργοδότη ψυχολογικών τεστ κατά τη διάρκεια της εργασιακής σχέσης ή κατά το στάδιο των προσλήψεων.

Ένα άξιο να αναφερθεί παράδειγμα μιας τέτοιας αξιολογικής ιεράρχησης δίνεται από το γερμανικό ακυρωτικό για εργατικές διαφορές. Το δικαστήριο, εν προκειμένω, καθιερώνει την προτεραιότητα του δικαιώματος στην προσωπικότητα απέναντι στα όποια οικονομικά συμφέροντα, για να απορρίψει αίτημα ψυχιατρικής εξέτασης του διαιτητή, ώστε να αποδειχθεί η πνευματική του αδυναμία και να ακυρωθεί διαιτητική απόφαση. Διακρίνεται προφανώς και εδώ ότι το δικαίωμα της προσωπικότητας του ατόμου υπερισχύει και πάλι, έναντι των οικονομικών και

περιουσιακών συμφερόντων του διαδίκου που βλάπτεται από την σχετική διαιτητική απόφαση²⁶.

Συνεπώς, η προσωπικότητα του ατόμου τίθεται αναμφισβήτητα σε σημαντικότερη θέση από τον ίδιο το σκοπό της ίδρυσης της εργασιακής σχέσης, που είναι το κέρδος. Τα υλικά συμφέροντα του εργοδότη οφείλουν να υποχωρούν έναντι της ίδιας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και προσωπικότητας. Συνεπώς, ο ερμηνευτής του εργατικού δικαίου έχει ως άξονα στην ερμηνεία του την αρχή της υποχώρησης της οικονομικής ελευθερίας και του δικαιώματος της ιδιοκτησίας, έναντι της προστασίας της αξίας του ανθρώπου και της προσωπικότητάς του.

Η επικράτηση των αξιακών προτεραιοτήτων της έννομης τάξης και η διάσωση του κύρους των ερμηνευόμενων κανόνων και όρων ως στόχοι της εναρμονισμένης με τις υπερκείμενες πηγές ερμηνείας

Παράλληλα με την εύρεση του αληθούς νοήματος των ερμηνευόμενων κανόνων δικαίου και δικαιοπραξιών στο Εργατικό Δίκαιο, βαδίζει και ο στόχος της διάσωσης του κύρους των εν λόγω κανόνων. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί μονάχα με την «υπακοή» των κανονιστικά υποδεέστερων κανόνων και όρων στους ιεραρχικά ανώτερους. Με τον τρόπο αυτό όχι μόνο προφυλάσσεται το κύρος των ερμηνευόμενων διατάξεων, αλλά διασφαλίζεται ταυτόχρονα και η επικράτηση των αξιακών προτεραιοτήτων της έννομης τάξης.

Στην εναρμονισμένη με τις υπερκείμενες πηγές ερμηνεία υπάγονται όχι μόνο οι κανόνες δικαίου, αλλά και οι μονομερείς δικαιοπραξίες με τις οποίες ασκείται το διευθυντικό δικαίωμα του εργοδότη, τα καταστατικά των συνδικαλιστικών οργανώσεων, οι σσε και οι δα και επιδρούν όχι μόνο ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του Συντάγματος, αλλά και η προστατευτική αρχή που προαναφέρθηκε, καθώς επίσης και η επιταγή για την συνύπαρξη της ελευθερίας με την ισότητα.

²⁶ BAG, AP Nr. 83 zu Par. 1 KSchG = E 23, 371. BGHZ 98, 32 = NJW 1986, 3077

Σε κάθε, σχεδόν, νομοθετική ρύθμιση και δικαιοπραξία που άπτεται του πεδίου του Εργατικού Δικαίου, τα κατοχυρωμένα στο Σύνταγμα δικαιώματα της εργατικής πλευράς συγκρούονται με αυτά της εργοδοτικής, ή, στην καλύτερη περίπτωση, αντιπαραβάλλονται με την τελευταία. Συνεπώς, δεν απομένει παρά να βρεθεί λύση μέσω της στάθμισης των συμφερόντων των δύο πλευρών και των συμφερόντων του κοινωνικού συνόλου. Η εν λόγω στάθμιση οφείλει να υπακούει την τελολογική ερμηνεία και όχι τις όποιες υποκειμενικές αξιολογήσεις του ερμηνευτή, έτσι ώστε να μην κινδυνεύει να ανατραπεί ο σκοπός του νόμου. Το ερώτημα που τίθεται στη στάθμιση αυτή είναι εάν τα δικαιώματα της μίας πλευράς έχουν αξιολογική προτεραιότητα έναντι των «αντίπαλων» δικαιωμάτων.

Τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα που κατοχυρώνει και εγγυάται το Σύνταγμα, είναι από τυπική – κανονιστική άποψη ισότιμα. Συνεπώς, τα δικαιώματα της εργατικής με αυτά της εργοδοτικής πλευράς τυπικά είναι ισότιμα και η στάθμιση που γίνεται κάθε φορά κρίνεται ad hoc. Είναι, φυσικά, παραδεκτό ότι στο Σύνταγμά μας δεν υπάρχει πουθενά ρητή αναφορά σε οποιοδήποτε είδος ιεραρχίας δικαιωμάτων, είτε ατομικών είτε κοινωνικών. Ωστόσο, θα ήταν παράτολμο να συναχθεί μια εξισωτική και καθόλα ισοπεδωτική αντιμετώπιση αγαθών και δικαιωμάτων, δεδομένου ότι, από ουσιαστική άποψη, κάποια δικαιώματα υπερτερούν αξιολογικά έναντι κάποιων άλλων.

Όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, δεν δύναται να νοηθεί σε ένα κοινωνικό κράτος η υπεροχή της οικονομικής ελευθερίας έναντι της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και της προσωπικότητας του ατόμου. Στις σύγχρονες κοινωνίες που οφείλουν την ομαλή ύπαρξή τους αλλά και την ίδια τους τη συνοχή στην ιεράρχηση των αξιών, δεν μπορούν να έχουν a priori το ίδιο βάρος κατά τη στάθμιση συμφερόντων ο άνθρωπος, η αξία του, η προσωπικότητά του, με την επιχειρηματική και οικονομική ελευθερία ή την ιδιοκτησία.

Ακόμη, παρατηρώντας κανείς το άρθρο 110 Σ που μιλάει για την αναθεώρησή του, στο σκληρό πυρήνα των μη αναθεωρητέων διατάξεων του εντάσσει, μεταξύ άλλων διατάξεων, τα άρθρα 2, 4 και 5. Ο σεβασμός στην αξία του ανθρώπου, η υπεροχή της προσωπικότητάς του – ειδικότερη έκφανση της οποίας αποτελεί η παραχώρηση της εργασιακής του δύναμης, η αρχή της ισότητας, αποτελούν την κορυφή της πυραμίδας των απόλυτα προστατευτέων δικαιωμάτων και αξιών. Αυτονόητα συνάγεται η

προτεραιότητα των εν λόγω δικαιωμάτων, έναντι των όποιων υλικών αγαθών. Σε ένα κοινωνικό κράτος, άλλωστε, και σε ένα κράτος δικαίου, ο άνθρωπος δεν δύναται να υποβιβάζεται έναντι οπουδήποτε άλλου δικαιώματος.

Η αξιολόγηση συνταγματικών διατάξεων, από τις οποίες κάποιες είναι αναθεωρήσιμες και κάποιες άλλες όχι, μπορεί σε περίπτωση σύγκρουσης να οδηγήσει στη λύση. Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας και της προσωπικότητας του ανθρώπου έχουν γενικά προτεραιότητα κατά την έκφραση και δράση όλων των οργάνων της Πολιτείας, θέση που ακολούθησε και η απόφαση της ΟΛΑΠ 40/1998. Συγκριτικά, αξίζει να αναφερθεί ότι έντονη είναι η τάση στη συνταγματική τάξη των ΗΠΑ για a priori αξιολογική ιεράρχηση των ελευθεριών, για τις αποκαλούμενες «preferred freedom», δηλαδή «προτιμώμενες ελευθερίες».

Αξιολογική και κανονιστική προτεραιότητα δεν σημαίνει, ωστόσο, ότι οι κανονιστικά υπέρτερες ελευθερίες επικρατούν a priori σε κάθε περίπτωση σύγκρουσης με τις κατώτερες. Καταρχήν, για την επίλυση της όποιας σύγκρουσης οφείλεται να χρησιμοποιείται η αρχή της αναλογικότητας. Στο στάδιο αυτό, αντιπαρατίθενται όλα τα πρόσφορα μέτρα και αναγκαίο κρίνεται αυτό το οποίο περιορίζει όσο το δυνατόν λιγότερο το ατομικό δικαίωμα. Η τελική κρίση για την αναγκαιότητα γίνεται πάντα με αναγωγή στα πραγματικά περιστατικά του κρινόμενου ζητήματος. Μία γενική και αφηρημένη στάθμιση αγαθών και συμφερόντων δεν μπορεί να θεωρηθεί νοητή ούτε βρίσκει έρεισμα στο Σύνταγμα μας. Στο χώρο των ατομικών δικαιωμάτων, κάθε ζήτημα αξιολογείται ad hoc και έτσι θα πρέπει και να κρίνεται. Η αρχή της αναγκαιότητας απαιτεί έναν συνδυασμό των επιπτώσεων του κάθε σχετιζόμενου μέτρου που περιλαμβάνει όλα τα θιγόμενα πρόσωπα και τα δικαιώματά τους.

Οι παντός είδους περιορισμοί που δύνανται κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά οφείλουν να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας. Αυτό καθιερώνεται στο άρθρο 25 του Συντάγματός μας, διάταξη από την οποία προκύπτει ότι αυτός που αποδέχεται την επιταγή για σεβασμό της αρχής της αναλογικότητας είναι ο κοινός νομοθέτης, ο οποίος και θεσπίζει τον εν λόγω περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων με τυπικό νόμο, σύμφωνα με την υπέρ αυτού συνταγματική επιφύλαξη, σε αντιδιαστολή με το δικαστή, ο οποίος οφείλει να ελέγχει

αν η αρχή αυτή έχει τηρηθεί και, σε αποφαιτική περίπτωση, να αρνείται την εφαρμογή του νόμου ως αντισυνταγματικού.

Η αρχή της αναλογικότητας, η οποία κατατείνει στην εκλογίκευση των επαχθών παρεμβάσεων της κρατικής εξουσίας στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη, παραβιάζεται όταν η συγκεκριμένη κρατική παρέμβαση δεν είναι πρόσφορη για την επίτευξη του σκοπού που επιδιώκεται με αυτήν, δεν είναι αναγκαία για την επίτευξη του εν λόγω σκοπού, με την έννοια ότι το αυτό αποτέλεσμα δεν μπορεί να επιτευχθεί με ένα ανώδυνο ή ηπιότερο μέσο και δεν είναι αναλογική με τη στενή έννοια, δηλαδή δεν τελεί σε εσωτερική αλληλουχία προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, ώστε η αναμενόμενη ωφέλεια να μην είναι ποιοτικά και ποσοτικά κατώτερη από τη βλάβη που προκαλείται (ΑΠ 5/2013).

Σύμφωνα με τη στενή έννοια της αναλογικότητας, τη λεγόμενη *stricto sensu* αναλογικότητα, το μέτρο που επιλέγεται κάθε φορά θα πρέπει να ανταποκρίνεται στην ένταση της προσβολής του ατομικού δικαιώματος. Πρόκειται για μια αντιπαράθεση μεταξύ δημοσίου και ιδιωτικού συμφέροντος που έχει ως κύριο σκοπό την προστασία και την όσο το δυνατόν ασφαλέστερη θωράκιση του τελευταίου, σε σημείο που να μην θίγεται σε καμία περίπτωση ο πυρήνας του, διότι μετά θα γίνει λόγος για κατάργηση και όχι για περιορισμό. Όσο πιο έντονη η προσβολή, τόσο πιο σπουδαίο πρέπει να είναι το αγαθό που πρόκειται να προωθηθεί. Όταν ο περιορισμός είναι τόσο βαρύς ώστε να θίγεται στην ουσία του το ίδιο το δικαίωμα, δεν θίγεται η αναλογικότητα με στενή έννοια διότι μια τέτοια επέμβαση είναι αντισυνταγματική. Το κάθε ένα από τα συγκρουόμενα αγαθά πρέπει να προστατεύεται στο μέτρο του αμοιβαία δυνατού, με βάση την αρχή της πρακτικής εναρμόνισης.

Πριν αναλυθούν εκτενέστερα τα ζητήματα ερμηνείας στις επιμέρους πράξεις και κανόνες δικαίου του εργατικού δικαίου κρίνεται σκόπιμο να επισημανθεί ότι κάθε επιλεγόμενη και προτιμώμενη μέθοδος οφείλει να συνάδει με τις θεμελιώδεις αρχές του εργατικού δικαίου. Και αυτό διότι η ερμηνεία ενός κανόνα δικαίου οποιαδήποτε πηγής δικαίου, δεν μπορεί παρά να γίνεται για να διαφυλάττει το κύρος και την ισχύ των κανόνων του εν λόγω κλάδου δικαίου, που δεν έχουν να κάνουν παρά με το λόγο «ίδρυσής» του, το λόγο ύπαρξής του.

Θεμελιώδεις αρχές του Εργατικού Δικαίου, τις οποίες οφείλει να σέβεται κάθε ερμηνευτική εργασία

Η πρώτη από αυτές είναι η προστατευτική κοινωνική αρχή, που στάθηκε κι ο λόγος της δημιουργίας του. Το εργατικό δίκαιο ήταν και παραμένει επέμβαση του δικαίου στον κοινωνικό χώρο. Ακόμη και σήμερα, πρωταρχική επιδίωξή του αποτελεί η προστασία των εργαζομένων, την οποία επιβάλλουν η κοινωνική και οικονομική διαφοροποίησή τους από τους εργοδότες και η συνακόλουθη εξάρτησή τους από τους τελευταίους, το γεγονός ότι κατά κανόνα αποζούν από την παροχή της εργασίας τους και η εμπλοκή της προσωπικότητάς τους στη διαδικασία της εργασίας. Η αρχή αυτή μπορεί να μην έχει άμεση κανονιστική ισχύ, αλλά αποτελεί ερμηνευτική αρχή με ευρύτατο πεδίο ενέργειας και δυνατότητα άμεσης επιρροής στο εργασιακό κανονιστικό επίπεδο (αρχή της εύνοιας προς τους εργαζομένους).

Μία άλλη θεμελιώδης και βασική αρχή του Εργατικού Δικαίου είναι ο ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του. Το εργατικό δίκαιο είναι κατ' εξοχήν ο χώρος εφαρμογής του δικαίου της προσωπικότητας. Στη διαδικασία της εργασίας συμμετέχει ενεργά η προσωπικότητα, αφού η εργασία είναι ανάλωση, έκφραση και δημιουργία της, με τρόπο, που τα αγαθά και οι αξίες της είναι εκτεθειμένα σε κίνδυνο προσβολής. Για το λόγο αυτό, είναι πολύ σημαντικές για το εργατικό δίκαιο οι διατάξεις του Συντάγματος για το σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου, την προστασία των αγαθών της προσωπικότητας και την ελευθερία της αναπτύξεώς της.

Το Εργατικό Δίκαιο ως βασική προτεραιότητα έχει αποστολή να επιβάλλει κοινωνική ειρήνη, ισορροπία και τάξη στις σχέσεις εργοδοτών και εργαζομένων. Επιδιώκεται η ισορροπία μεταξύ της ανάγκης να προστατεύονται οι εργαζόμενοι και της ανάγκης να λειτουργεί ομαλά η οικονομία για το κοινό γενικό συμφέρον.

Επιπλέον, βασική αρχή αποτελεί η πραγματοποίηση σε μεγάλη κλίμακα της κοινωνικής αυτονομίας. Η ιδιωτική αυτονομία με την ελευθερία των συμβάσεων είχε αποβεί μοιραία σε ατομικό επίπεδο για τους εργαζομένους, καθώς η διαπραγματευτική τους θέση είναι μειονεκτική. Η δημιουργία από τους εργαζομένους συλλογικών

φορέων για τα κοινά τους συμφέροντα εξισορρόπησε αυτό το μειονέκτημα, και δημιούργησε συνθήκες ισοδύναμης διαπραγματευτικής ικανότητας με την εργοδοτική πλευρά. Έτσι η ιδέα της αυτονομίας επικυρώθηκε σε νέες μορφές, στις μορφές της συλλογικής αυτονομίας εν μέρει σε βάρος της ιδιωτικής αυτονομίας.

Τέλος, ολοένα και πιο έντονη γίνεται η «συλλογικοποίηση» των σχέσεων εργασίας, η συλλογική οργάνωση των εργαζομένων, η ανάπτυξη της κοινωνικής αυτονομίας δημιούργησαν στο χώρο του εργατικού δικαίου, πράγμα αναπόφευκτο και φυσικό, ένα πεδίο εντάσεως, όπου πολλές φορές συγκρούονται ατομικές επιδιώξεις και αξίες αντίστοιχες συλλογικές. Το εργατικό δίκαιο αντιμετωπίζει το πρόβλημα της ισορροπίας του ατομικού και του συλλογικού αφήνοντας κατά κανόνα τον εργαζόμενο να αποφασίσει ελεύθερα, αν θα υπαχθεί ή όχι στα συλλογικά σχήματα, και δίνοντας παράλληλα στα συλλογικά σχήματα χαρακτήρα όχι απόλυτης ισχύος, αλλά ελάχιστων ορίων προστασίας, ώστε να παραμένει αλώβητη η δυνατότητα ατομικών συμβάσεων πάνω από αυτά τα όρια.

Η τελεολογική ερμηνεία στο Εργατικό Δίκαιο

Με βάση την υπάρχουσα παραδοσιακή μεθοδολογία, όταν το «γράμμα του νόμου» είναι ανεπαρκές και η γραμματική ερμηνεία αποδεικνύεται πλέον ανίσχυρη να αντιμετωπίσει μία ασαφή ή διφορούμενη διάταξη του νόμου, τότε ο ερμηνευτής οφείλει να αναζητήσει τη βούληση του νομοθέτη και το σκοπό του νόμου. Με τη λέξη «σκοπός» του ιστορικού νομοθέτη, κατά την υποκειμενική θεωρία, εννοείται η πραγματική βούληση, δηλαδή, η ρυθμιστική πρόθεση και οι αξιολογικές αποφάσεις των προσώπων, τα οποία δημιούργησαν τον επίμαχο κανόνα δικαίου και συμμετείχαν στη σχετική νομοπαραγωγική διαδικασία.

Κάθε κανόνας δικαίου γεννήθηκε για να εξυπηρετεί έναν ορισμένο αντικειμενικό σκοπό (ratio legis), ακόμη και ερήμην της βούλησης του ιστορικού νομοθέτη. Και αυτό συμβαίνει, επειδή ο κανόνας δικαίου θεσπίζεται πάντα αποβλέποντας στη ρύθμιση της κοινωνικής συμβίωσης και στην κατά το δυνατόν ομαλότερη και δικαιότερη εξομάλυνση των όποιων συγκεκριμένων περιπτώσεων τριβής που ανακύπτουν, οι οποίες αποτελούν σύγκρουση συμφερόντων. Κάθε φορά, ένας κανόνας δικαίου είναι το αποτέλεσμα μίας αξιολογικής στάθμισης και ρύθμισης των εν λόγω συμφερόντων, από τα οποία κάποιο καταλήγει να κρίνεται περισσότερο «άξιο» προστασίας.

Χρησιμοποιώντας την τελολογική ερμηνεία αναζητείται, μεταξύ των περισσότερων δυνατών νοημάτων που μπορεί να καλύψει και να αποδώσει το «γράμμα» της υπό ερμηνεία διάταξης, εκείνο που ανταποκρίνεται πληρέστερα στην πραγμάτωση του ρυθμιστικού του σκοπού, στην πραγμάτωση της ratio. Ωστόσο, η βούληση του ιστορικού νομοθέτη δεν χάνει τελείως τη σημασία της, καθώς αποτελεί ένα πρώιμο στάδιο αναζήτησης του αντικειμενικού σκοπού, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις μπορεί η βούληση του ιστορικού νομοθέτη καθώς επίσης και οι αξιολογήσεις του να έχουν έναν καθοριστικό ρόλο για τον προσδιορισμό του κανόνα δικαίου.

Πάντοτε, μία συνεπής ερμηνεία οφείλει και χρησιμοποιεί συνδυαστικά και εποικοδομητικά όλα τα ερμηνευτικά κριτήρια, με πρώτο βέβαια αυτό του «γράμματος» του κανόνα δικαίου, χωρίς, όμως, να σταματάει σε αυτό. Το κριτήριο αυτό, δεν κρίνεται ως το πλέον αποφασιστικό για την οριστική αποσαφήνιση του νοήματος του κανόνα δικαίου.

Πιο συγκεκριμένα, στο χώρο της ερμηνείας του Εργατικού Δικαίου, προκειμένου να αναλυθεί το ζήτημα της τελολογικής ερμηνείας, κρίνεται σκόπιμο να παρατεθεί ένα παράδειγμα, πλέον χαρακτηριστικό. Η ερμηνεία του άρθρου 1 παρ.1 ν.δ. 3789/57, για το ότι αντικείμενο ρύθμισης κανονισμών εργασίας, που καταρτίζονται από μόνο τον εργοδότη με την διαδικασία του νομοθετικού διατάγματος, μπορούν να αποτελούν και

τα ζητήματα προσλήψεων ή και απολύσεων, βρίσκει έρεισμα στην ανάλυση του σκοπού που εξυπηρετεί η ρύθμιση των όρων λειτουργίας των εργασιακών σχέσεων με κανονισμό.

Η ερμηνεία ότι αντικείμενο ρύθμισης αποτελούν μόνο οι δημιουργούμενες κατά την εκτέλεση της εργασίας σχέσεις, στο οποίο δεν περιλαμβάνονται η έναρξη και η λήξη της εργασιακής σχέσης, δεν προκύπτει από τη γραμματική ερμηνεία της διάταξης, ούτε εξυπηρετεί το σκοπό της θέσπισης του κανονισμού εργασίας. Αν γινόταν δεκτό, λοιπόν, ότι η εν λόγω διάταξη αποκλείει τη ρύθμιση όλης της σειράς των σχέσεων από την προσυμβατική επαφή και τη συμμετοχή σε διαδικασία επιλογής προσωπικού, μέχρι τη λύση της εργασιακής σχέσης, τα εκτός κανονισμού ζητήματα, όπως για παράδειγμα τα ζητήματα των προσλήψεων και απολύσεων, θα υπέκειντο μόνο στην ελευθερία των συμβάσεων και το δικαίωμα καταγγελίας του εργοδότη²⁷.

Η προκρινόμενη ερμηνεία του αντικείμενου του κανονισμού κατά το άρθρο 1 παρ.1 ν.δ.3789/57 είναι αυτή που εξυπηρετεί το συμφέρον των εργαζομένων, αφού στην ουσία εισάγει περιορισμό στη συμβατική ελευθερία και στο δικαίωμα καταγγελίας του εργοδότη, ο οποίος διαφορετικά θα είχε την ελευθερία να προβαίνει σε προσλήψεις ή απολύσεις με μόνο περιορισμό τις αναγκαστικού δικαίου διατάξεις. Παρατηρείται μία «διαδρομή» η οποία έχει αφετηρία την γραμματική ερμηνεία, συνεχίζει στην τελεολογική ερμηνεία και καταλήγει στη στάθμιση των συνεπειών της αυστηρής ερμηνείας.

Η ρύθμιση δεν είναι αποκλειστική, αλλά ενδεικτική, αναφέρεται στο αντικείμενο των κανονισμών εργασίας, στο συνηθισμένο περιεχόμενο του κανονισμού εργασίας υπέρ όλων των θεμάτων – από την έναρξη έως τη λήξη των πάσης φύσεως και είδους σχέσεων μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου. Η ερμηνεία που προκρίνεται εδώ λοιπόν, έχει ως αφετηρία το σκοπό της διάταξης, στήριγμα τη θεμελιώδη αρχή προστασίας του

²⁷ Καζάκος Α., Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011 σελ. 92 επ.

εργαζομένου, ενώ παράλληλα αξιοποιεί και την στάθμιση των συνεπειών της υιοθέτησης της περιοριστικής ερμηνείας. Να αναφερθεί ότι μία υποδειγματική εφαρμογή της τελολογικής ερμηνείας παρουσιάζει και μία σχετική απόφαση του ΑΠ, στην οποία το δικαστήριο αποφαινεται ότι την ειδική ενισχυμένη προστασία των γυναικών κατά την εγκυμοσύνη αλλά και για το χρονικό διάστημα ενός έτους που έπεται αυτής, απολαμβάνει και η τεκούσα νεκρό έμβρυο²⁸ αλλά και άλλες σημαντικές δικαστικές αποφάσεις κινούνται στο ίδιο πλαίσιο, αναγνωρίζοντας την καθολική αξία της τελολογικής ερμηνείας στον τομέα του Εργατικού Δικαίου²⁹.

Παραδείγματα τελολογικής συστολής και τελολογικής διαστολής στο Εργατικό Δίκαιο

Η τελολογική συστολή γενικά, μας υποδεικνύει τα όρια της μεθόδου. Είναι αυτή που δηλώνει ότι, σε κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις, η τελολογική ερμηνεία σίγουρα υπερισχύει της γραμματικής. Τα τέλη ενός κανόνα δικαίου μπορεί να είναι πολλά και συγκρουόμενα μεταξύ τους. Διαφορετικά πράγματα μπορεί να δηλώνει η «*causa impulsiva*», δηλαδή το κινούν αίτιο, ενώ άλλα μπορεί να υποδηλώνει η «*causa finalis*», που αποτελεί το σκοπό προς το μέλλον του νομοθέτη και του νόμου. Άλλα μπορεί να επιτάσσει η ιστορικά προσδιοριζόμενη βούληση του νομοθέτη και άλλα η αντικειμενική τελολογική ερμηνεία το χρονικό σημείο που τίθεται σε ισχύ ένας κανόνας δικαίου και το χρονικό σημείο που η τελευταία διενεργείται. Όταν κανείς διενεργεί τελολογική συστολή δεν καλείται μόνο να επιλέξει μεταξύ τελολογικής και γραμματικής ερμηνείας αλλά και μεταξύ τελολογικής και ιστορικής ή/ και μεταξύ διαφορετικών μέσα στο χρόνο προσδιορισμών του σκοπού.

²⁸ Βλ. ΑΠ 1362/2009 ΕΕργΔ 2009, 1492

²⁹ Βλ. Supreme Court of the USA, *Kasten v. Saint – Gobain Performance Plastics Corp.*

Ένα παράδειγμα τελολογικής συστολής στο εργατικό δίκαιο αποτελεί, συγκεκριμένα στο χώρο του συλλογικού εργατικού δικαίου η ερμηνεία του άρθρου 7 παρ.1 ν. 1264/82, σύμφωνα με το οποίο κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα να γίνει μέλος μιας συνδικαλιστικής οργάνωσης, εφόσον φυσικά πληροί τους όρους που θέτει ο νόμος και το καταστατικό της οργάνωσης. Στο ερώτημα αν και οι διευθυντικοί υπάλληλοι έχουν το ίδιο δικαίωμα, η απάντηση είναι αρνητική. Η τελολογική συστολή της εν λόγω διάταξης κρίνεται επιβεβλημένη γιατί οι διευθυντικοί υπάλληλοι είναι υπάλληλοι μεν, που ασκούν όμως εργοδοτικές εξουσίες, οι οποίες μάλιστα ανήκουν στο σκληρό πυρήνα των εργοδοτικών εξουσιών και άρα ταυτίζονται στην ουσία με τον εργοδότη.

Συνεπώς, τυχόν συμμετοχή τους σε συνδικαλιστική οργάνωση με εργαζομένους, επί των οποίων ασκούν κρίσιμες εργοδοτικές εξουσίες, θα αναιρούσε το πλαίσιο της αμερόληπτης και ανεπηρέαστης συμμετοχής στις συλλογικές διαδικασίες και αποφάσεις των λοιπών εργαζομένων. Η τελολογική ερμηνεία στη συγκεκριμένη περίπτωση συνοδεύεται και από την στάθμιση των επαχθών για την συνδικαλιστική ελευθερία των λοιπών εργαζομένων συνεπειών από ενδεχόμενες συμμετοχές των διευθυντικών υπαλλήλων σε συνδικαλιστικές οργανώσεις. Οι περιορισμοί που προκύπτουν για τους διευθυντικούς υπαλλήλους είναι σύμφυτοι με την ταύτισή τους με τον εργοδότη, για αυτό και είναι δικαιολογημένοι.

Αντίστοιχα, σε μία ερμηνεία της διάταξης του άρθρου 14 παρ.3 ν. 1264/82 που απαγορεύει στους εργοδότες το δικαίωμα συμμετοχής σε συνδικαλιστικές οργανώσεις εργαζομένων, ακριβώς λόγω της παραπάνω ταύτισης των διευθυντικών υπαλλήλων με τους εργοδότες, θα επιβληθεί μία τελολογική διαστολή της έννοιας του εργοδότη και θα συμπεριληφθεί φυσικά σε αυτή κάθε διευθυντικός υπάλληλος. Συνεπώς, το αποτέλεσμα θα είναι ακριβώς το ίδιο – οι διευθυντικοί υπάλληλοι δεν έχουν δικαίωμα να εγγραφούν ή να συμμετάσχουν σε συνδικαλιστικές οργανώσεις εργαζομένων.

Η στάθμιση των συνεπειών ως μέθοδος ελέγχου της τελεολογικής ορθότητας της επιλεγόμενης ερμηνείας

Την διαπίστωση της θεμελιώδους αξίας της τελεολογικής ερμηνείας στο χώρο του Εργατικού Δικαίου έρχεται να επισφραγίσει η ΟΛΑΠ³⁰ σε μία απόφαση όπου το δικαστήριο κάνει μια εύστοχη διαπλαστική ερμηνεία που επιβάλλεται από την ανάγκη εξυπηρέτησης του σκοπού, του τέλους του νόμου. Στην προκείμενη υπόθεση επρόκειτο για την επαναπρόσληψη εργαζομένων σε ξενοδοχειακές επιχειρήσεις εποχικής λειτουργίας. Ειδικές νομοθετικές ρυθμίσεις³¹ που συμπληρώνονται με σχετικές ρυθμίσεις συλλογικών συμβάσεων εργασίας, ορίζουν ότι στις ξενοδοχειακές επιχειρήσεις εποχικής λειτουργίας ο εργοδότης έχει υποχρέωση να επαναπροσλαμβάνει τον ίδιο αριθμό εργαζομένων που είχε κατά μέσο όρο τις δύο προηγούμενες εργασιακές περιόδους, με προτίμηση αυτούς που εργάζονταν συγκεκριμένα την τελευταία περίοδο.

Οι προσλήψεις, μάλιστα, θα γίνονται σταδιακά, ενώ ειδική προτεραιότητα ορίζεται για την επαναπρόσληψη συνδικαλιστικών στελεχών, που αποτελούν μέλη διοικήσεων. Με τη διάταξη του άρθρου 14 της σσε από 4/4/1990 των ξενοδοχοϋπαλλήλων όλης της χώρας ορίζεται ότι ο εργοδότης έχει την ανωτέρω υποχρέωση για επαναπρόσληψη των ίδιων εργαζομένων της τελευταίας περιόδου, με την προϋπόθεση να δηλώσουν και να ενημερώσουν εγγράφως οι τελευταίοι στον εργοδότη τους, μέσω της συνδικαλιστικής οργάνωσης στην οποία ανήκει, μέχρι το τέλος Ιανουαρίου, ότι επιθυμούν να εργαστούν κατά τη νέα περίοδο.

³⁰ Βλ. ΟΛΑΠ 14/2000, ΝοΒ 2000, 1253

³¹ Βλ. άρ. 8 παρ.1 και αρ. 4 εδ. α' ν. 1346/1983

Ερμηνεύοντας τις ανωτέρω ρυθμίσεις ο ΑΠ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι υφίσταται το δικαίωμα της προαίρεσης – διαπλαστικό δικαίωμα των εργαζομένων, με την άσκηση του οποίου συντελείται η επαναπρόσληψή τους κατά τη νέα περίοδο υπό την προϋπόθεση ότι το ξενοδοχείο θα λειτουργήσει και θα φτάσει σε κάποια ορισμένη πληρότητα. Το διαπλαστικό δικαίωμα των εργαζομένων ασκείται μονομερώς, εγγράφως, με μόνη την άσκηση του οποίου –εφόσον συντρέξουν οι όροι λειτουργίας και πληρότητας του ξενοδοχείου, καταρτίζεται νέα σύμβαση εργασίας. Αν ο εργοδότης δεν απασχολήσει τον εργαζόμενο περιέρχεται σε κατάσταση υπερημερίας δανειστή με όλες τις προβλεπόμενες έννομες συνέπειες και άρα οφείλει και μισθούς υπερημερίας, κατά το άρθρο 656 ΑΚ.

Αν επιχειρήσει κανείς να εντοπίσει το σκοπό της συγκεκριμένης νομοθετικής ρύθμισης θα διαπιστώσει ότι δεν είναι άλλος από την υποχρεωτική, στην πραγματικότητα, επανασύσταση μιας εργασιακής σχέσης, εν προκειμένω της συγκεκριμένης. Αν γινόταν δεκτή κάποια διαφορετική ερμηνευτική εκδοχή, η οποία θα συνίστατο στο ότι για να ανασυσταθεί η προκείμενη εργασιακή σχέση θα έπρεπε και ο εργοδότης να δηλώσει την αποδοχή της πρότασης του εργαζομένου, ο σκοπός του νόμου δεν θα επιτελείτο. Μια ενδεχόμενη άρνηση του εργοδότη θα ματαίωνε την πρόσληψη και θα υποχρέωνε τον εργαζόμενο να ακολουθήσει την χρονοβόρα και δαπανηρή δικαστική οδό ώστε να επιτύχει την καταδίκη σε δήλωση βουλήσεως του εργοδότη (άρθρο 949 ΚΠολΔ). Αυτό θα σήμαινε την αναμονή του εργαζομένου να τελεσιδικήσει η απόφαση, ώστε να προχωρήσει στην επίσπευση αυτής της μορφής αναγκαστικής εκτέλεσης και την παρακώλυση της εφαρμογής του πραγματικού σκοπού του νόμου.

Η ερμηνεία των δικαιπραξιών στο εργατικό δίκαιο

Πρωταρχική μέριμνα κατά την ερμηνεία των δικαιπραξιών είναι, όπως και κατά την ερμηνεία των κανόνων δικαίου, η ερμηνεία τους σε αρμονία με όλες τις υπερκείμενες πηγές. Η επικράτηση των αξιακών προτεραιοτήτων της έννομης τάξης και η διάσωση

του κύρους των ερμηνευόμενων κανόνων και όρων είναι κοινοί στόχοι τόσο της ερμηνείας των κανόνων δικαίου όσο και της ερμηνείας των δικαιοπραξιών.

Το στοιχείο του σκοπού στις δικαιοπρακτικές δηλώσεις είναι κρίσιμο για την ερμηνεία τους. Αυτό ισχύει όχι μόνο για τη σύμβαση εργασίας και τις μονομερείς δηλώσεις βούλησης, με τις οποίες ασκούνται π.χ. το διευθυντικό δικαίωμα του εργοδότη, αλλά και για την ερμηνεία των όρων του καταστατικού των συνδικαλιστικών οργανώσεων, των ενοχικών και κανονιστικών όρων των συλλογικών συμβάσεων εργασίας, του περιεχομένου των αποφάσεων Γενικών Συνελεύσεων των μελών των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των Διοικητικών Συμβουλίων τους κλπ.

Οι ασαφείς ή διφορούμενοι όροι ατομικών συμβάσεων εργασίας ερμηνεύονται σε βάρος εκείνου που τους έθεσε, δηλαδή στη συντριπτική τους πλειονότητα σε βάρος του εργοδότη. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση που ο εργοδότης χρησιμοποιεί αλλοδαπούς εργαζόμενους και δεν φροντίζει να διασφαλίσει για τους αντισυμβαλλομένους του την γλωσσική και νοηματική κατανόηση του περιεχομένου της σύμβασης. Στην πράξη το περιεχόμενο των ατομικών συμβάσεων εργασίας διατυπώνεται μονομερώς από τον εργοδότη και για αυτό εκφράζει ως επί το πλείστον τη βούλησή του. Ο συμβαλλόμενος που είναι υπεύθυνος για τη διαμόρφωση του περιεχομένου της σύμβασης, πρέπει να ευθύνεται και για τη σαφή διατύπωση των όρων της. Αυτό είναι το λογικό και το σύμφωνο με τις αρχές της συναλλακτικής καλής πίστης.

Εν αμφιβολία υπέρ των εργαζομένων και των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων

Επειδή τα συνδικαλιστικά δικαιώματα έχουν συνταγματική προστασία , σε περίπτωση αμφιβολίας για την έκταση της προστασίας τους ή του θεμιτού περιορισμού

τους εφαρμόζουμε τον κανόνα «εν αμφιβολία υπέρ των συνδικαλιστικών ελευθεριών»-
in dubio pro libertate.

Ακόμη, με βάση την προστατευτική αρχή διαμορφώνεται στο εργατικό δίκαιο ένας ειδικός κανόνας ερμηνείας, όταν μετά την εξάντληση όλων των ειδών και κανόνων ερμηνείας απομένουν αμφιβολίες για το αληθές νόημα του ερμηνευόμενου κανόνα. Πρόκειται για τον κανόνα «εν αμφιβολία υπέρ του εργαζομένου». Στο Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο ο κανόνας αυτός προσαρμόζεται στις ειδικότερες ανάγκες προστασίας των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων. **Εν αμφιβολία υπέρ των εργαζομένων, εν αμφιβολία υπέρ των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων**

Σκοπός του Εργατικού Δικαίου, κινητήρια δύναμή του και λόγος της ίδρυσης και της ύπαρξής του είναι η «προστατευτική αρχή», από την οποία απορρέει ο μεροληπτικός ου χαρακτήρας. Το Εργατικό Δίκαιο θέλει να παίρνει το μέρος του αδυνάτου, που δεν είναι άλλος από τον εργαζόμενο και αυτό δεν αποτελεί δικαιοκίνητη αντινομία, αλλά, αντιθέτως, έκφραση ενός αληθινού κράτους δικαίου, ενός αληθινού νομικού πολιτισμού. Ο προστατευτικός σκοπός του Εργατικού Δικαίου συμπληρώνεται και ενισχύεται από το Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, ειδικότερο θέμα του οποίου είναι ο συνδικαλισμός και ο οργανωμένος τρόπος των εργαζομένων να αντιταχθούν απέναντι στην δομική ανισότητα με τον εργοδότη τους, να αντιμετωπίσουν σε ένα ανώτερο, συλλογικό επίπεδο την ανισοκατανομή ισχύος μεταξύ εργοδοτών και εργαζομένων.

Όπως γίνεται προφανώς αντιληπτό, δεν δύναται οποιοσδήποτε κανόνας δικαίου, οποιασδήποτε πηγής δικαίου, να ερμηνευτεί κόντρα στο σκοπό, για χάρη του οποίου ιδρύθηκε ο συγκεκριμένος κλάδος του δικαίου, να ερμηνευτεί αντίθετα από το «τέλος», το οποίο είναι ταγμένος να υπηρετεί. Συνεπώς, λαμβάνοντας υπόψη την θεμελιωδέστερη αρχή του Εργατικού Δικαίου, που αποτελεί ταυτόχρονα και το λόγο της ύπαρξής του, πρέπει κάθε ερμηνευτική επιλογή να εξασφαλίζει την πραγμάτωση του σκοπού αυτού.

Σύμφωνα με την αρχή της προστασίας του εργαζομένου, ως το ασθενέστερο μέρος της συμβάσεως εργασίας, η οποία βρίσκει όχι μόνο συνταγματική κατοχύρωση αλλά θεμελιώνεται και στις Διεθνείς Συμβάσεις Εργασίας και της κοινής εργατικής νομοθεσίας, η οριοθέτηση των κατώτατων ορίων προστασίας των εργαζομένων αποτελεί πρωταρχικό σκοπό του εργατικού δικαίου και λειτουργεί ως «ασφαλιστική δικλείδα» στις περιπτώσεις οποιασδήποτε σύγκρουσης ρυθμίσεων ή ερμηνευτικών διλημμάτων στο ίδιο αντικείμενο.

Από αυτή λοιπόν την αρχή της προστασίας, που διαπνέει ολόκληρο το χώρο του εργατικού δικαίου, συνάγεται και μία άλλη αρχή, η αρχή της εύνοιας, η οποία αναγνωρίστηκε αρχικά από το προηγούμενο δίκαιο, στο Ν 3239/55 και διατρέχει, ως γενική αρχή, ολόκληρη την ιεραρχία των πηγών του Εργατικού Δικαίου, πηγών που ρυθμίζουν τις εργασιακές σχέσεις και στις οποίες συμπεριλαμβάνονται οι Νόμοι, οι Συλλογικές Συμβάσεις Εργασίας, οι Ατομικές Συμβάσεις Εργασίας, οι Διαιτητικές Αποφάσεις, ο κανονισμός εργασίας. Στην περίπτωση «σύγκρουσης» των εν λόγω πηγών, με βάση την αρχή της εύνοιας, υπερισχύει η πηγή που περιέχει τους ευνοϊκότερους για τους εργαζόμενους όρους, κατά παράβαση της γενικότερης αρχής του δικαίου, σύμφωνα με την οποία θα έπρεπε να υπερισχύει ο τυπικά ανώτερης ισχύος κανόνας δικαίου και μόνο κατ' εξαίρεση δεν εφαρμόζεται η εν λόγω αρχή, όταν προβλέπεται ότι η άρση της σύγκρουσης γίνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση με ρητή διάταξη νόμου.

Την αρχή της εύνοιας δεν κατοχυρώνει το Σύνταγμά μας, αλλά θεσπίζει ρητά η παρ. 2 του άρθρου 7 του Ν. 1876/90 και το άρθρο 680 ΑΚ, που ρυθμίζουν τη σχέση μεταξύ συλλογικών και ατομικών συμβάσεων εργασίας. Το γεγονός ότι την εν λόγω αρχή δεν κατοχυρώνει ρητά το Σύνταγμα, έχει ως αποτέλεσμα η εσωτερική έννομη τάξη να μπορεί να ιδρύσει τυπικούς νόμους οι οποίοι να προβλέπουν δυσμενέστερες ρυθμίσεις για τους εργαζόμενους από αυτές που ενδεχομένως εισάγουν και θεσπίζουν οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Αντιθέτως, επειδή τα συνδικαλιστικά δικαιώματα έχουν συνταγματική προστασία, σε περίπτωση αμφιβολίας για την έκταση της

προστασίας τους ή του θεμιτού περιορισμού τους εφαρμόζεται ο κανόνας «εν αμφιβολία υπέρ των συνδικαλιστικών ελευθεριών – *in dubio pro liberate*»

Όλα τα παραπάνω αναφέρθηκαν γιατί αποτελούν τον βασικό άξονα με βάση τον οποίο θα πρέπει η ερμηνεία του δικαίου, στο πλαίσιο που αφορά τις ατομικές ή τις συλλογικές εργασιακές σχέσεις, οφείλει να επιλέγεται. Με βάση την προστατευτική αρχή, διαμορφώνεται στο πεδίο του Εργατικού Δικαίου ένας ειδικότερος ερμηνευτικός κανόνας, όταν, μετά την εξάντληση όλων των ειδών ερμηνείας και των γενικότερων κανόνων μεθοδολογίας του δικαίου, απομείνουν αμφιβολίες ως προς το αληθινό, τελικά, νόημα του ερμηνευόμενου κανόνα. Ο ερμηνευτικός αυτός κανόνας ορίζει ότι, κάθε αμφιβολία οφείλει να ερμηνεύεται υπέρ του εργαζομένου³².

Είναι εύλογο, από τη στιγμή που το ίδιο το δίκαιο, την ερμηνεία των κανόνων του οποίου αναζητεί ο κάθε ερμηνευτής του, ιδρύθηκε για να υπηρετήσει το σκοπό αυτό, που συμπυκνώνεται στον ειδικότερο αυτόν κανόνα ερμηνείας. Στο Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο ο εν λόγω κανόνας προσαρμόζεται με τρόπο που να συνάδει και να ανταποκρίνεται στις ειδικότερες ανάγκες προστασίας των συνδικαλιστικών οργανώσεων, μιας και είναι ο οργανωμένος τρόπος δράσης των ίδιων των εργαζομένων.

Πιο συγκεκριμένα, για την διάσωση του κύρους των αποφάσεων Γενικών Συνελεύσεων των συνδικαλιστικών οργανώσεων και των συμβουλίων των εργαζομένων, ο κανόνας ερμηνείας *favor validitatis* αποτελεί το πλέον αξιόπιστο εργαλείο επίλυσης οποιασδήποτε ερμηνευτικής αμφιβολίας. Πρόκειται για έναν κανόνα ερμηνείας που επιτρέπει την αντιμετώπιση των ελαττωματικών αποφάσεων των Γενικών Συνελεύσεων και των Διοικητικών Συμβουλίων με τρόπο που να μην παρακωλύει τη συνδικαλιστική δράση.

³² Βλ. ΕΦΑΘ 5078/1983, ΕΕργΔ 1983, 888 επ.

Για παράδειγμα, όταν μετά την εξάντληση όλων των ερμηνευτικών εργαλείων απομείνουν αμφιβολίες σχετικά με το αν μία απόφαση ΓΣ ή ΔΣ είναι ελαττωματική, δηλαδή άκυρη ή ακυρώσιμη, ορθό κρίνεται να επιλεγεί η ακυρωσία και όχι η ακυρότητα της προκείμενης απόφασης. Με τον τρόπο αυτό, επειδή ο νόμος τάσσει αποκλειστική προθεσμία για την άσκηση της αγωγής ακύρωσης των ελαττωματικών αποφάσεων, με την άπρακτη παρέλευση της οποίας θεραπεύεται το όποιο ελάττωμα, αποφεύγεται η διαιώνιση μιας ενδεχόμενης ανασφάλειας δικαίου, μιας εκδοχής ακυρότητας η οποία θα μπορούσε να προβληθεί οποτεδήποτε και να ανατρέψει με τη σειρά της την υπάρχουσα ασφάλεια και τάξη.

Η προσβολή μιας τέτοιας απόφασης οποτεδήποτε, ακόμη και παρεμπιπτόντως, θα οδηγούσε σε ακυρότητα ή ακυρωσία και όλες τις τελεσθείσες δικαιοπραξίες που τελέστηκαν βάσει των κανόνων που θεσπίζουν οι αποφάσεις των οργάνων των συνδικαλιστικών οργανώσεων, με τα εύλογα επακόλουθα ανατροπών που θα μπορούσαν προφανώς να γεννηθούν. Ο κανόνας ερμηνείας λοιπόν *favor validatis* ισοδυναμεί στην πράξη με τον κανόνα «εν αμφιβολία υπέρ του της ομαλής λειτουργίας των συνδικαλιστικών δικαιωμάτων με την δυνατότητα διόρθωσης, θεραπείας και κατ'επέκταση διάσωσης του κύρους των αποφάσεων.

Συλλογική αυτονομία και κρατική ρύθμιση των όρων εργασίας

Η συλλογική αυτονομία παρέχει την εξουσία στις συνδικαλιστικές οργανώσεις να θεσπίζουν εργατοδικαικούς κανόνες αυτόνομα, δεν αφαιρεί όμως το δικαίωμα να θεσπίζονται τέτοιου είδους κανόνες και από τον νομοθέτη και την κρατική εξουσία. Το μονοπώλιο δεν ανήκει σε κανέναν, αλλά αντίθετα υπάρχουν παράλληλες ρυθμιστικές

αρμοδιότητες, μια για αυτόνομη ρύθμιση από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις και μια για ετερόνομη από την εκάστοτε κρατική εξουσία με νόμο³³.

Η αρμοδιότητα του κράτους να παρεμβαίνει στη ρύθμιση των όρων εργασίας παράλληλα με τους φορείς συλλογικής αυτονομίας είναι σύμφωνη με την αποστολή του κράτους για την ανάπτυξη της οικονομίας και την προστασία του γενικότερου συμφέροντος. Άλλωστε, κάτι τέτοιο προβλέπει ρητά και το Σύνταγμα μας στο άρθρο 106 παρ. 1³⁴. Εφόσον το κράτος έχει την αρμοδιότητα να παρεμβαίνει στο χώρο της οικονομίας επιδιώκων να εξασφαλίσει την οικονομική ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας συλλήβδην, διατηρεί και την εξουσία ρύθμισης επικουρικά των θεμάτων που άπτονται της εργασίας, καθ' ότι αυτά δεν αποτελούν μόνο αντικείμενο διαμάχης μεταξύ των μισθωτών και των εργοδοτών, αλλά αφορούν συνολικά ολόκληρη την οικονομία και, κατ' επέκταση, την κοινωνία³⁵.

Η διαμάχη μεταξύ κρατικής ρύθμισης των όρων εργασίας και αυτόνομης ρύθμισης από τους συλλογικούς φορείς έγινε εντονότερη κατά τα τελευταία έτη, καθ' ότι η οξεία οικονομική κρίση οδήγησε το κρατικό νομοθέτη στη θέσπιση ιδιαίτερα περιοριστικών και, σε πολλές περιπτώσεις, καταργητικών των δικαιωμάτων των εργαζομένων διατάξεων με τους λεγόμενους «μνημονιακούς νόμους», που τόσο έντονα έχουν επικριθεί.

Ορισμένα μέτρα των νόμων αυτών δεν δικαιολογούνται από λόγους γενικότερου συμφέροντος, παρά την αντίθετη άποψη του ΣτΕ³⁶. Για παράδειγμα, τέτοιοι υπέρμετροι και κατάφωρα αντισυνταγματικοί περιορισμοί ήταν η κατάργηση των ΣΣΕ αορίστου χρόνου, η μερική κατάργηση της μετενέργειας κ. α. Η θέση του ΣτΕ, όμως, ήταν διαφορετική και παρ' ότι δέχτηκε ότι συρρικνώνονται αρκετά τα δικαιώματα των εργαζομένων έναντι των εργοδοτών, αποφάσισε να κρίνει συνταγματικούς τους περιορισμούς αυτούς αναγόμενο σε εσφαλμένες νομικές κατασκευές περί οριακού ελέγχου της συνταγματικότητας που, κατ' εμέ, καταλήγει σε αόρατο και ανύπαρκτο έλεγχο. Έτσι, απολύτως δικαιολογημένα η εν λόγω απόφαση

³³ Βλ. Δ. Ζερδελής, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, β' έκδοση, σελ. 98 επ.

³⁴ Βλ. Ε. Βενιζέλος, Συνδικαλιστικές ελευθερίες και περιορισμοί κατά το άρθρο 106 Σ, Σύνταγμα και Εργασιακές σχέσεις, 1987, σελ. 42 επ. και Γ. Λεβέντης, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, 2007, σελ. 41 επ.

³⁵ Βλ. Δ. Ζερδελής, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, β' έκδοση, σελ. 99 επ

³⁶ ΟΛΣΤΕ 2307/2014

δέχθηκε τα πυρά της θεωρίας και όχι μόνο.³⁷ Δεν αμφισβητείται ότι για τη συλλογική αυτονομία, όπως και για όλα τα εκ του Συντάγματος απορρέοντα δικαιώματα, περιορισμοί για λόγους γενικότερου συμφέροντος είναι επιτρεπτοί. Όμως, το σε ποια έκταση και με ποια ένταση οι περιορισμοί της συλλογικής αυτονομίας εμφανίζονται στη πράξη είναι κεφαλαιώδους σημασίας, καθ' ότι σε περίπτωση που οι περιορισμοί αυτοί υπερβαίνουν το αναγκαίο μέτρο, εκτός των άλλων, είναι αντισυνταγματικοί ως αντίθετοι με την συνταγματική αρχή της αναλογικότητας.³⁸

Είναι γεγονός ότι η συλλογική αυτονομία για να είναι αποτελεσματική και να οδηγεί με επιτυχία στην εξισορρόπηση των αντιτιθέμενων συμφερόντων στη διαπάλη εργαζομένων εργοδοσίας εξαρτάται σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό απ'ότι άλλα δικαιώματα από τον κρατικό νομοθέτη. Ο τελευταίος, δηλαδή, **υποχρεούται** βάσει του Σ να θέσει στη διάθεση των συλλογικών φορέων ένα σύστημα και πλέγμα διατάξεων που να ανταποκρίνονται στη συνταγματική επιταγή και κοινωνική ανάγκη για δίκαιη εξισορρόπηση των αντιτιθέμενων συμφερόντων στο χώρο της μισθωτής εργασίας.

Το ζήτημα είναι σε ποιο βαθμό και από ποιο σημείο κι έπειτα η **επέμβαση** του κρατικού νομοθέτη μετατρέπεται σε **αυθαίρετη παρέμβαση** στον χώρο ρύθμισης των εργατοδικαϊκών κανόνων και σε ποιο βαθμό απλώς εισάγει τους κανόνες για την ουσιαστική διαμόρφωση των αναγκαίων προϋποθέσεων για την άσκηση των της συλλογικής αυτονομίας και των άλλων δικαιωμάτων που άπτονται του χώρου διαμόρφωσης των εργατικών κανόνων. Αυτό, όπως είναι κοινώς αντιληπτό, δεν είναι a priori καθορισμένο, αλλά πρέπει να κρίνεται ερμηνευτικά σε κάθε ξεχωριστή περίπτωση (ad hoc)³⁹.

³⁷ βλ. Δ. Τραυλός Τζανετάτος, ΕΕργΔ 2015, 5 επ. και Α. Καζάκο, Η Διαιτησία, σελ. 144 επ. και Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, σελ. 565 επ.

³⁸ Αρ. 25 παρ. 1 τελ. Εδ. Σ

³⁹ Βλ. σχετικά . Δ. Ζερδελής, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, β' έκδοση, σελ 93 επ.

Ερμηνεία κανονιστικού όρου ΣΣΕ

Σύμφωνα με το άρθρο 2 αριθμ. 5 του ν. 1876/1990, η ΣΣΕ δύναται να ρυθμίζει «ζητήματα που αφορούν την ερμηνεία των κανονιστικών όρων ΣΣΕ». Έτσι, ο νόμος παρέχει τη δυνατότητα για αυθεντική ερμηνεία των κανονιστικών όρων της ΣΣΕ στις συνδικαλιστικές οργανώσεις.⁴⁰ Πρέπει, όμως, να πρόκειται όντως για ασαφείς όρους κι όχι για ψευδοερμηνευτική ΣΣΕ, η οποία θεσπίζεται με την επίφαση της ερμηνείας ασαφών όρων προγενέστερης ΣΣΕ μόνο και μόνο για να τεθούν νέοι κανόνες με αναδρομική ισχύ, νοθεύοντας με αυτόν τον τρόπο μια ήδη καταρτισμένη ΣΣΕ που αντικατοπτρίζει τη γνήσια βούληση των συμβαλλομένων μερών για δέσμευση. Εφόσον, λοιπόν, πρόκειται για ψευδοερμηνευτική ΣΣΕ, αυτή ισχύει, όπως δέχεται ο ΑΠ⁴¹, μόνο για το μέλλον, ήτοι από το χρόνο έναρξής της ισχύος της κι όχι από το χρόνο έναρξης της ισχύος της κατ' επίφαση ερμηνευόμενης ΣΣΕ, μη αναπτύσσοντας, ως ανωτέρω προελέχθη, αναδρομική ενέργεια.

Το γεγονός ότι η ερμηνεία αφορά κανονιστικό όρο ΣΣΕ, δηλαδή κανόνα δικαίου που ισχύει άμεσα και αναγκαστικά απέναντι σε τρίτους, δε μεταβάλλει το γεγονός ότι η ΣΣΕ δεν πραγματώνει τη νομοθετική βούληση, αλλά τη βούληση των κοινωνικών ανταγωνιστών στα πλαίσια της συνταγματικά διασφαλισμένης συλλογικής αυτονομίας.

Ο διφυής νομικός χαρακτήρας της ΣΣΕ, ήτοι σύμβαση ως προς τη κατάρτισή της και κανόνας δικαίου ως προς τα αποτελέσματά της, όπως εκφράζεται στη συνύπαρξη του κανονιστικού με το ενοχικό μέρος⁴², δε σημαίνει αναγνώριση ενός δυστικού σχήματος, στο οποίο ισχύει ότι για το κανονιστικό μέρος εφαρμόζονται οι κανόνες ερμηνείας των κανόνων δικαίου, ενώ για το ενοχικό μέρος οι κανόνες ερμηνείας των συμβάσεων. Αντίθετα, θεωρείται ορθότερη η άποψη που λέει ότι τόσο η ερμηνεία των κανόνων δικαίου όσο και αυτή των συμβάσεων εντάσσονται στην ίδια μεθοδολογική δυναμική, δίνοντας το προβάδισμα στο **συγκεκριμένο ρυθμιστικό**

⁴⁰ Βλ. Δ. Ζερδελής, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, β' έκδοση, σελ.149 επ.

⁴¹ Βλ. ΑΠ 276/1996, ΔΕΝ 1997, 498. ΑΠ 205/2009, ΕΕργΔ 2010,39

⁴² Π.χ. αρ.2 αριθμ. 7,8,9 1876/1990, αρ.2 παρ. 1 ν. 2224/1994, αρ. 5 .1387/1983, αρ. 8 παρ. 2 Π.Δ. 178/2002

σκοπό,⁴³ που έχει ο προς ερμηνεία όρος της ΣΣΕ, όπως, άλλωστε, συμβαίνει τόσο κατά την ερμηνεία των νόμων όσο και κατά την ερμηνεία των δικαιопραξιών.

Το γεγονός ότι οι κανονιστικοί όροι ΣΣΕ έχουν *animus νόμου* έχει ως απότοκη συνέπεια ότι το δικαστήριο έχει υποχρέωση να λάβει αυτεπαγγέλτως υπόψη τους κανονιστικούς όρους, εφόσον, βέβαια, εκτίθενται στην αγωγή τα πραγματικά εκείνα περιστατικά που δικαιολογούν την εφαρμογή τους⁴⁴. Η εσφαλμένη ερμηνεία τους ή η εσφαλμένη εφαρμογή τους συνιστά λόγο αναίρεσης (αρ. 559 αριθμ. 1 ΚΠολΔ). Το ίδιο ισχύει και για τους όρους διαιτητικής απόφασης, αφού η τελευταία εξομοιούται με ΣΣΕ (αρ. 16 παρ. 8 ν. 1876/1990)⁴⁵.

Αυτή η ουσιαστική ιδιαιτερότητα των ΣΣΕ λαμβάνεται υποχρεωτικά υπόψη κατά την ερμηνευτική διαδικασία. Κυρίαρχο στοιχείο αυτής της δυναμικής είναι η λειτουργία της ΣΣΕ ως μηχανισμού αποκατάστασης σε συλλογικό επίπεδο της διαπραγματευτικής ανισότητας μεταξύ εργοδότη και εργαζομένου. Αυτή η προστατευτική λειτουργία των ΣΣΕ εντάσσεται στα πλαίσια της αρχής της προστασίας που διαπνέει ολόκληρο το εργατικό δίκαιο και η οποία εδράζεται στα άρθρα 2 παρ.1, 5 παρ.1, 22 παρ.1 και 2,23, 25 παρ. 1 και 2 και 16 παρ.2 Σ.

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια πρέπει να ανιχνευτεί η βούληση των μερών. Ιδιαίτερα διαφωτιστικός είναι ο ρόλος του ιστορικού της ΣΣΕ, όπως κυρίως έχει καταγραφεί στα πρακτικά των συζητήσεων κατά τις διαπραγματεύσεις. Κύριο βάρος δίνεται, βέβαια, στην αναζήτηση του σκοπού της επίμαχης διάταξης και των λειτουργικών αναγκών των οποίων επιδιώκει η ικανοποίηση μέσα στο ρυθμιστικό σύστημα, στο οποίο αυτή εντάσσεται.

Εφόσον, λοιπόν, εξακολουθούν να υπάρχουν ερμηνευτικές δυσχέρειες για την έννοια ενός όρου μιας ΣΣΕ ή προσφέρονται περισσότερες ερμηνευτικές εκδοχές, η τελική επιλογή πρέπει να γίνεται υπέρ του ασθενέστερου μέρους, ήτοι του μισθωτού, πράγμα που συνάδει με την όλη τελλογία του θεσμού των ΣΣΕ και με την αρχή της εύνοιας που διατρέχει όλο το εργατικό δίκαιο.

⁴³ Βλ. Δ. Ζερδελής, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, β' έκδοση, σελ.226 επ.

⁴⁴ ΑΠ 1137/2015, ΕΕργΔ 2015, 1447. ΑΠ 49/2011, ΔΕΕ 2011, 958

⁴⁵ Βλ. Δ. Ζερδελής, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, β' έκδοση, σελ.228 επ.

Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 2 αρ.9 ν.1876/1990, «η ΣΣΕ μπορεί να περιέχει ρήτρα ειρήνης σχετικά με ζητήματα που ρυθμίζει». Ως ρήτρα ειρήνης θεωρείται κάθε όρος ΣΣΕ, εισάγων περιορισμούς στο δικαίωμα της συνδικαλιστικής οργάνωσης που συμβλήθηκε στην εν λόγω ΣΣΕ ως προς το συνταγματικό της δικαίωμα να κάνει απεργία ως μέσο πίεσης προς την εργοδοτική πλευρά, μόνο, όμως, όσο διαρκεί η καταρτισθείσα ΣΣΕ και αποκλειστικά για θέματα που άπτονται των ρυθμισμένων με αυτήν την ΣΣΕ θεμάτων, ήτοι για άλλα θέματα που δεν αποτέλεσαν αντικείμενο διαπραγματεύσεων και δεν ρυθμίσθηκαν με την επίμαχη ΣΣΕ, η ρήτρα ειρήνης δεν έχει καμία απολύτως ισχύ⁴⁶.

Απεργία και ultima ratio

Γίνεται δεκτό τόσο στη θεωρία⁴⁷ όσο και στη νομολογία⁴⁸ ότι η απεργία είναι το έσχατο μέσο για την προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών συμφερόντων των εργαζομένων. Η προσφυγή σ' αυτήν επιτρέπεται μόνο όταν εξαντληθούν οι δυνατότητες επίλυσης της διαφοράς με διαπραγματεύσεις. Μόνο μετά την αποτυχία των διαπραγματεύσεων είναι νόμιμη η προσφυγή στην απεργία. Ο σαφής αυτός διαχωρισμός του διαπραγματευτικού από το αγωνιστικό πεδίο είναι αναγκαίος, προκειμένου να διασφαλίζεται ένα χρονικό διάστημα, κατά το οποίο τα μέρη θα μπορούν να διαπραγματεύονται χωρίς πίεση.

Ο περιορισμός αυτός στην άσκηση του δικαιώματος απεργίας δεν στηρίζεται κυρίως στην αποφυγή της περιουσιακής ζημίας που απορρέει από την πραγματοποίηση μιας απεργίας στους άμεσα εμπλεκόμενους στον απεργιακό αγώνα, σε τρίτους και στο κοινωνικό σύνολο, αλλά στο γεγονός ότι η άσκηση της απεργίας συνιστά επέμβαση σε επίσης συνταγματικά προστατευόμενες έννομες θέσεις του αντιπάλου και επιδιώκει, με την πίεση που ασκεί, να κάμψει τη βούληση του. Μια τέτοιου είδους επέμβαση είναι επιτρεπτή και δικαιολογημένη, μόνο όταν το πρόσωπο κατά του οποίου στρέφεται δεν επιθυμεί τη διαπραγματεύση ή όταν οι διενεργηθείσες διαπραγματεύσεις απέβησαν άκαρπες.

⁴⁶Βλ. Δ. Ζερδελής, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, β' έκδοση, σελ.150 επ.

⁴⁷ Παπασταύρου, Απεργία, σελ.129. Λεβέντης, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, 2007, σελ. 748.

Ληξουριώτης, Συλλογικές Εργασιακές Σχέσεις, 2015, σελ.421

⁴⁸ ΕφΑθ 5687/2004, ΔΕΕ 2005, 334. Εφ Πειρ 258/2008, ΔΕΝ 2008, 637. ΜονΠΑθ 2190/2010

Υποστηρίζεται, πάντως, και η αντίθετη άποψη⁴⁹, σύμφωνα με την οποία η αρχή του εσχάτου μέσου δεν ισχύει στην ελληνική έννομη τάξη, καθ' όσον το δικαίωμα της απεργίας υποβάλλεται σε πάμπολλους περιορισμούς και επιπλέον ο θεσμός των ελεύθερων διαπραγματεύσεων δεν έχει ακόμη αναπτυχθεί. Επίσης, το άρθρο 4 παρ. 6 του ν. 1876/1990 ορίζει ότι « κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων και της διαδικασίας της μεσολάβησης και διαιτησίας οι συνδικαλιστικές οργανώσεις των εργαζομένων διατηρούν το δικαίωμα απεργίας, εκτός αν αυτό έχει αποκλεισθεί από προηγούμενη ΣΣΕ» και συνεπώς, Ο Έλληνας νομοθέτης, κατ' αυτήν την άποψη, αποδεσμεύει την απεργία από την αρχή του εσχάτου μέσου. Έτσι, η πραγματοποίηση της απεργίας κατά τη διάρκεια των συλλογικών διαπραγματεύσεων δεν επηρεάζει τη νομιμότητά της και συνεπάγεται κακοπιστία της εργατικής πλευράς στη διαπραγματευτική διαδικασία.

Αντί –Επιλόγου

Το 1848 ο γερμανός εισαγγελέας Julius von Kirchmann σε διάλεξη του με τον χαρακτηριστικό τίτλο «Η απαξία της νομικής ως επιστήμης» αμφισβήτησε την επιστημονικότητα της νομικής ως επιστήμης ισχυριζόμενος ότι το δίκαιο δεν έχει την ικανότητα να αποτελεί αντικείμενο επιστημονικής γνώσης ή πάντως θεωρεί σημαντικότερη από τη γνωστική του αξία την κοινωνική του λειτουργία. Είναι απλώς ένα καθαρά πρακτικό μέσο με σκοπό την επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων και διενέξεων. Είναι θέμα των ευαίσθητων πολιτών ή κρατικών λειτουργών να μάθουν πώς να επιλύουν τις διαφορές που ανακύπτουν ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας. Είναι θέμα διαίσθησης και αφορά περισσότερο τη ψυχή και τη καρδιά παρά τη λογική. Όπως είπε χαρακτηριστικά «αρκούν τρεις τροποποιητικές λέξεις του νομοθέτη για να αχρηστευθούν ολόκληρες βιβλιοθήκες». Το δίκαιο, συνεχίζει ο γερμανός εισαγγελέας, δεν έχει την απαιτούμενη για κάθε επιστήμη βεβαιότητα και σταθερότητα, καθώς είναι συνεχώς μεταβαλλόμενο και διαφορετικό από χώρα σε χώρα και από εποχή σε εποχή.

⁴⁹ Από τη πρόσφατη νομολογία ΜονΠΘεσ 13134/2015, ΕΕργΔ 2015, 1079. Από τη θεωρία βλ. Τραυλό Τζανετάτο, Τμ. Τομ. Κ. Μπέη, Τομ. Β' σελ. 4103 επ.. Καζάκο, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, 2013, σελ. 788. Κουκιάδη, Εργατικό Δίκαιο-Συλλογικές Εργασιακές Σχέσεις, 2013, σελ. 935.

Έχει δηλαδή πρόσκαιρη αξία που μας εμποδίζει να του προσδώσουμε τη διαχρονική εκείνη αξία που προσιδιάζει στην επιστήμη⁵⁰.

Ο εισαγγελέας αυτός διατεινόταν ότι αν η επιστήμη αποβλέπει στην κατάκτηση της γνώσης, στην επισήμανση των νόμων που διέπουν τις κοινωνικές σχέσεις, ο νομικός έχοντας μπροστά του το ισχύον κάθε φορά δίκαιο, δεν αναζητεί κάτι νέο, απλώς απαιτείται μια εμπειρική εργασία.

Η θεωρία αυτή είναι έωλη. Ο νομικός δεν βλέπει μόνο το γράμμα και τις φράσεις της εκάστοτε κείμενης νομοθεσίας, αλλά και πίσω από αυτές, δηλαδή δεν διακριβώνει απλώς τη θέληση της Βουλής που έχει το νομοθετικό μονοπώλιο, αλλά συγκεκριμενοποιεί το αντικειμενικό νόημα του κανόνα δικαίου, ο οποίος εισερχόμενος, με τη θέσπισή του, στην έννομη τάξη αντικειμενικοποιείται, ήτοι αποκτά μια συγκεκριμένη αντικειμενική λειτουργία μέσα στο σύστημα δικαίου, επιτελώντας μια λειτουργία εξισοροπητικής δικαιοσύνης. Δεν μπορούν τρεις λέξεις να αποδομήσουν ένα ολόκληρο σύστημα δικαίου που χαρακτηρίζεται από συνοχή, όσο σημαντικές και αν είναι αυτές. Υπάρχουν διαχρονικές αξίες που δεν επηρεάζονται από τις συχνές μεταβολές των νόμων⁵¹. Για αυτό υπάρχει και το Σύνταγμα, άλλωστε, που αποτελεί μια γενική και καθεστηκυία τάξη πραγμάτων και αξιών που δυσχερώς μεταβάλλεται στο χρόνο και έτσι συγκεντρώνει την ιδιότητα της σταθερότητας που απαιτεί ο γερμανός εισαγγελέας για τον χαρακτηρισμό της νομικής ως επιστήμης.

Εσείς τι λέτε; Έχει δίκιο ο γερμανός νομικός;

Εύχομαι η προσπάθεια που κατέβαλα με την εκπόνηση της συγκεκριμένης διπλωματικής εργασίας να συντέινε στη διαμόρφωση της άποψής σας υπέρ της επιστημονικότητας του δικαίου και κατά του γερμανού εισαγγελέα, ο οποίος μάλιστα εξέφρασε αυτή την απαξία του για τη νομική επιστήμη σε μια από τις σπουδαιότερες περιόδους ακμής αυτής της επιστήμης στην Γερμανία (εποχή κατά την οποία άκμαζε η σχολή των Πανδεκτιστών).

Η άποψή μου είναι ότι η διαδικασία της ερμηνείας είναι αυτή που εν πολλοίς καθιστά επιστήμονες εμάς τους νομικούς, καθ' ότι, αν δεν ήταν απαραίτητη η

⁵⁰ Βλέπε Παύλος Σούρλας, Μια Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου, 1995, σελ.106-110

⁵¹ Βλ. το φαινόμενο ύπαρξης των γενικών ρητρών στο δικαϊκό σύστημα, όπως π.,χ. ΑΚ 281,288, αρ 5 Σ κλπ

επιστημονική μέθοδος της ερμηνείας ακόμη και σε φαινομενικά ακριβείς και ξεκάθαρες διατάξεις μέσα στο σύστημα δικαίου, πολλώ δε μάλλον σε αόριστες και χρήζουσες εξειδικευμένων νομικών κατασκευών διατάξεις, εμείς οι νομικοί θα ήμασταν αχρειαστοί και θα υπήρχαν μόνο οι φιλόλογοι, οι οποίοι θα διακρίβωναν το δηλωμένο με το γράμμα του νόμου περιεχόμενο της διάταξης κι έτσι δε θα χρειαζόταν να υπάρχουν νομικοί επιστήμονες. Η επιστήμη του δικαίου, όμως, έρχεται να καλύψει δύο λογικά να υπάρχουν κενά που προκύπτουν από την φύση του πράγματος, όπως την όρισε ο μεγάλος στοχαστής και φιλόσοφος Αριστοτέλης.

Πρώτον, ακόμη και να μαζευτούν τα χίλια καλύτερα νομικά μυαλά της Ελλάδας σε ένα τραπέζι και να συνδιαλέγονται επί μήνες δεν είναι δυνατό να βρουν και να προβλέψουν όλα όσα μπορεί η ζωή και η πράξη να γεννήσει ως προς τα νομικά φαινόμενα έτσι, ώστε και για αυτό το λόγο να είναι απολύτως απαραίτητη η ερμηνεία και η ύπαρξη των επιστημόνων εκείνων, ημών των νομικών, στις πλάτες των οποίων επαφίεται αυτή η δύσκολη, αλλά γοητευτικότερη εργασία, ήτοι αυτή της ερμηνείας των νόμων, κι αφού οι τελευταίοι ρυθμίζουν όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής, εντέλει της ζωής και της κοινωνίας στην οποία διαβιούμε.

Δεύτερον, ακόμη και να ήταν δυνατή η πρόβλεψη όλων των περιπτώσεων που μπορεί να γεννήσει η ζωή και η πράξη, δεν θα ήταν δυνατή σε μια τέτοια περίπτωση η κωδικοποίηση και η συλλογή της νομοθεσίας, καθ' ότι έτσι ένας απλός νόμος που σήμερα αριθμεί 10 σελίδες θα κάλυπτε τον χώρο που αντιστοιχεί σε μια ολόκληρη βιβλιοθήκη, δηλαδή θα ήταν αδύνατο και για εμάς τους νομικούς και πολύ περισσότερο για τους απλούς πολίτες να γνωρίσουν το δίκαιο την από αυτό ρύθμιση του βίου τους.

Βιβλιογραφία

- Καζάκος Α., Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2011
- Καζάκος Α., Η Διαιτησία Συλλογικών Διαφορών Συμφερόντων κατά το ν.1876/90, 1998
- Σταμάτης, Η θεμελίωση των νομικών κρίσεων, Σάκκουλας Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2009
- K. Larenz, Methodenlehre der Rechtswissenschaft, 6. Aufl., 1991
- Καζάκος Α., Το εργατικό Δίκαιο στην Πράξη, 1998
- Φίλιππος Σπυρόπουλος ,Εισαγωγή στο Συνταγματικό Δίκαιο, 2006,
- Απόστολος Γεωργιάδης ,Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, Τρίτη έκδοση,
- Παναγιώτης Παπανικολάου ,Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών, 2000
- Ι.Π. Αραβαντινός, Στοιχεία μεθοδολογίας του δικαίου, Α,1974
- Ανδρέας Δημητρόπουλος ,Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου , β' έκδοση, 2011

- Παπαντωνίου «Η καλή πίστη στο Αστικό Δίκαιο» Αθήνα 1957
- Σταθόπουλος, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο Α/1,1993.
- Ζερδελής Δ., Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο, Β' έκδοση, 2017
- Παύλος Σούρλας ,Μια Εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου,1995
- Βενιζέλος, Συνδικαλιστικές ελευθερίες και περιορισμοί κατά το άρθρο 106 Σ, Σύνταγμα και Εργασιακές σχέσεις, 1987
- Γ. Λεβέντης, Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο,2007
- Ληξουριώτης Ιωάννης, Συλλογικές Εργασιακές Σχέσεις, 2015
- Κουκιάδης Ιωάννης, Εργατικό Δίκαιο- Συλλογικές Εργασιακές σχέσεις,2013

Αρθρογραφία-περιοδικά:

- Επιθεώρηση Εργατικού Δικαίου (ΕΕργΔ)
- Δελτίο Εργατικής Νομοθεσίας (ΔΕΝ)
- Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (ΔΕΕ)

